

**Міністерство освіти і науки України
Миколаївський національний аграрний університет**

ЗАХАРЧЕНКО ОЛЕГ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 338.43

**УПРАВЛІННЯ БІОРЕСУРСАМИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ
ЕКОНОМІКИ: ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА**

08.00.03 – економіка та управління національним господарством

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Миколаїв – 2020

Дисертація є рукописом.

Робота виконана в Одеській державній академії будівництва та архітектури Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор
Сахацький Миколай Павлович,
Одеська державна академія будівництва та архітектури, професор кафедри менеджменту і маркетингу.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Єрмаков Олександр Юхимович,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, завідувач кафедри економіки праці та соціального розвитку;

доктор економічних наук, професор
Погріщук Галина Борисівна,
Тернопільський національний економічний університет, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Вінницького навчально-наукового інституту економіки;

доктор економічних наук, професор
Чирва Ольга Григорівна,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом навчально-наукового інституту економіки та бізнес-освіти.

Захист дисертації відбудеться 18 вересня 2020 р. о 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 38.806.01 Миколаївського національного аграрного університету за адресою: 54020, м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, буд.9, конференц-зала.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Миколаївського національного аграрного університету за адресою: 54020, м. Миколаїв, вул. Генерала Карпенка, 73, навчальний корпус № 1.

Автореферат розісланий 17 серпня 2020р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

А.В.Ключник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Актуальність проведення досліджень з наукових та прикладних засад управління біоресурсами в аграрному секторі економіки спричинює, по-перше, належність біоресурсів сільського господарства до об'єктивної основи виникнення, сучасного існування та подальшого розвитку людської цивілізації; по-друге, можливість здійснювати безперервне розширене відтворення за рахунок залучення в цей процес космічної енергетики, що накопичується сільськогосподарськими культурами; по-третє, системність проблем соціально-економічного, інституціонально-екологічного та політико-правового характеру, що упродовж багатьох десятиліть супроводжує українське селянство; по-четверте, перспективність прискореного інтегрування у світовий економічний простір за рахунок переваг, що має вітчизняне сільське господарство завдяки природній родючості землі та землеробському селянському хисту; по-п'яте, нагальність забезпечення надійного наукового супроводу подальших соціально-економічних трансформацій аграрного сектора, покликаних вирішити його економічні, соціальні, земельні, виробничі, інфраструктурні, демографічні, екологічні проблеми як сьогодні, так і далекого майбутнього.

Управлінню біоресурсами в аграрному секторі економіки присвячені праці Андрійчука В.Г., Баланюка І.Ф., Баневої І.О., Березіної Л.М., Бородіної О.М., Вишневської О.М., Гавриша В. І., Гончаренко І.В., Єрмакова О.Ю., Зіновчука В.В., Кіщака І.Т., Лукінова І.І., Месель-Веселяка В.Я., Михайлової Л.І., Олійник Т.І., Писаренка В.В., Погріщук Г.Б., Прокопи І.В., Россохи В.В., Сіренко Н.М., Танклевської Н.С., Червена І.І., Чирви О.Г., Шебаніна В.С., Юрчишина В.В., Яценка В.М. та інших дослідників.

Вивчення різних аспектів управління соціально-економічним розвитком аграрного сектора економіки в Україні здійснювали такі дослідники, як Андрейченко А.В., М.В.Дубініна, Гринчуцький В.І., Ключан В.В., Котикова О.І., Лопатинський Ю.М., Немченко В.В., Новіков О.Є., Перебийніс В.І., Савенко І.І., Сахацький М.П., Сіренко Н.М., Ульяновченко О.В., Шебаніна О.В., Школьний О.О. та інші вчені.

Сталий розвиток аграрної сфери та сільських територій системно досліджується такими вченими-економістами, як Гаркуша О.М., Геєць В.М., Гудзинський О.Д., Зіновчук Н.В., Іртищева І.О., Ключник А.В., Лупенко О.Ю., Нестеренко С.А., Олійник О.В., Осташко Т.О., Павлов О.І., Погріщук Б.В., Попова О.Л., Пугачов М.І., Саблук П.Т., Ушкаренко Ю.В., Федоров М.М., Хвесик М.А., Шебаніна О.В., Шубравська О.В., Якубів В.М. та іншими дослідниками.

Проте постійно зростаючий попит на агропродовольчу продукцію та динамічні соціально-економіко-екологічні зміни як внутрішнього, так і зовнішнього середовища сільського господарства слугують аргументами на користь продовження досліджень з ключових напрямів управління біоресурсами аграрного сектора економіки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційні дослідження здійснювалися у відповідності до плану науково-

дослідних робіт Одеської державної академії будівництва та архітектури за темами: «Ефективний розвиток виробничо-господарської діяльності підприємств трансформаційної економіки (за видами економічної діяльності)» (номер державної реєстрації 0108U010760), де опрацьовано методологічні, проектні та прикладні засади управління розвитком біоресурсів і природокористування в аграрному секторі економіки; «Проблеми розвитку менеджменту та маркетингу будівельного сектора економіки півдня України в умовах становлення ринкових відносин» (номер державної реєстрації – 0106U000951), в частині теоретичних та концептуальних основ управління біоресурсами в аграрному секторі.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних положень та розробці методичних й науково-прикладних рекомендацій щодо управління біоресурсами в аграрному секторі економіки.

Для досягнення визначеної мети поставлено і вирішено такі наукові завдання:

- ідентифікувати понятійно-категоріальний апарат та розкрити сутність управління біоресурсами в аграрному секторі економіки;
- розкрити зміст системи управління та інгресії біоресурсів в аграрному секторі економіки;
- висвітлити взаємозв'язок біоресурсів з економічною та соціальною системами на основі кон'югації;
- обґрунтувати методологічні основи дослідження управління біоресурсами в аграрному секторі економіки;
- узагальнити світовий досвід управління біоресурсами в аграрному секторі економіки;
- розробити методичне забезпечення оцінки результативності управління біоресурсами в аграрному секторі економіки;
- провести діагностику макро- та мікроекономічних умов управління біоресурсами в аграрному секторі економіки;
- проаналізувати ресурсний потенціал управління біоресурсами в аграрному секторі економіки;
- оцінити економічну та соціальну результативність управління біоресурсами в аграрному секторі економіки;
- обґрунтувати розвиток багатоукладності в аграрному секторі економіки як чинника підвищення соціально-економічної результативності його біоресурсів;
- визначити пріоритети державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі економіки;
- розробити концептуальні основи відродження сільської соціально-побутової сфери;
- обґрунтувати необхідність підвищення соціально-економічного добробуту сільського населення;
- розробити практичні рекомендації щодо підвищення результативності управління біоресурсами в контексті інтеграції України у світовий економічний простір;

– запропонувати науково-прикладні підходи щодо інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів аграрного сектора економіки.

Предмет дослідження – сукупність теоретичних, методологічних, методичних та прикладних аспектів управління біоресурсами в аграрному секторі економіки.

Об'єктом дослідження є процеси економічної, соціальної та біологічної природи в управлінні біоресурсами аграрного сектору економіки України.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження слугують всезагальні філософські методи – діалектичний метод пізнання стосовно соціально-економічних та екологічних процесів в їх розвитку, взаємозв'язку та взаємозалежності; герменевтичні – для тлумачення та пояснення текстового матеріалу; критичний – для аналізу різних інформаційних джерел. При розв'язанні поставлених задач використовувалися загальнонаукові емпіричні методи: спостереження (для дослідження стану та динаміки макро- та мікроекономічних умов розвитку біоресурсів); порівняння (для дослідження динаміки й оцінці тенденцій ресурсного потенціалу управління біоресурсами); вимірювання (для дослідження стану та динаміки економічної результативності управління розвитком біоресурсів); теоретичні методи: аксіоматичний (для формулювання теоретичних положень щодо управління біоресурсами в аграрному секторі економіки як соціально-економічної категорії); аналізу (для розкриття змісту системи управління та інгресії біоресурсів в аграрному секторі економіки); синтезу (для висвітлення взаємозв'язку біоресурсів з економічною та соціальною системами на основі кон'югації); абстрагування (для створення категоріально-понятійного апарату та формулюванні висновків та рекомендацій з управління біоресурсами); системний (для встановлення значення відродження сільської соціально-побутової сфери як базової складової ефективного управління біоресурсами в аграрному секторі економіки); створення теорії (для введення в теорію управління гіпотези про належність людини до біологічних ресурсів); спеціальні методи дослідження: монографічний (для узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду з управління біоресурсами); економіко-статистичний (для виявлення впливу окремих факторів в управлінні біоресурсами на економічну результативність аграрного виробництва); індексний (для характеристики змін показників в управлінні біоресурсами аграрного сектору); розрахунково-конструктивний (для обґрунтування основних напрямів підвищення соціально-економічної результативності управління біоресурсами); економіко-математичні методи (для економіко-математичного моделювання та оптимізації виробничо-господарської діяльності кластерів об'єднаних територіальних громад сільської місцевості); графічний (для оцінки динаміки ресурсного потенціалу аграрної галузі).

Інформаційною базою проведених досліджень дисертаційної роботи слугували законодавчі та нормативно-правові акти України, офіційні статистичні дані Державної служби статистики України, офіційні матеріали Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, а також інших міністерств та відомств країни; органів місцевого самоврядування, обласних управлінь

статистики, матеріали науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів, конгресів, наукові публікації за досліджуваною проблемою, періодичні видання, інформаційні дані мережі Internet, результати особистих обстежень автора.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у вирішенні важливої науково-прикладної проблеми – концептуальне обґрунтування теоретико-методологічних положень та розробка методичних й прикладних рекомендацій щодо наукового забезпечення управління біоресурсами аграрного сектора економіки, зокрема:

вперше:

– науково обґрунтовано дуальну природу системи управління біоресурсами аграрного сектора економіки, цілісна єдність якої завдяки функціональним та інституціональним складовим людського чинника формує масштаб, зміст, якість, інгресію, кон'югацію та синергію управлінського процесу (С. 11);

– обґрунтовується методологічна єдність наукового пізнання управління біоресурсами в аграрному секторі економіки та екологізації виробничо-господарської діяльності в планетарних, економіко-блокових, національних, регіональних та суб'єктно-господарюючих масштабах; розкривається їх діалектична відмінність з позицій управлінської предметності (суб'єкта і об'єкта управління), а також як загального і одиничного різнорівневого соціально-економіко-екологічного явища (С. 13-14);

– розроблено методологічне забезпечення пізнавальної та перетворювальної місії використання світового досвіду з управління біоресурсами аграрного сектора, зокрема в частині належності сільської громади до етноутворюючих одиниць (конвіксії), сукупність яких поєднує спільна демографічна історія походження, пристосування до ландшафту місця проживання, поведінковий стереотип, однохарактерний побут, виконання функції національного етногенезу, типова адаптивна мотиваційно-поведінкова функція в громаді та у виробничо-господарській діяльності, що значною мірою впливає на соціально-економічну управлінську результативність (С. 15);

удосконалено:

– трактування економічної категорії «управління біоресурсами в аграрному секторі», що на відміну від інших, відображає найзагальніші та найістотніші явища реальної економічної дійсності предметно цілеспрямованого ведення в сільському господарстві виробничо-господарської діяльності, множинність соціально-економічної та екологічної результативності якої в процесі використання довкілля в перспективі забезпечує як відновлення та нарощування біоресурсів, так і збереження та удосконалення природних ресурсів(С. 9-10);

– методологічні засади оцінювання результативності управління стосовно різних об'єктів з використанням комплексу методичних підходів (цільового, витратного, процесного, багатоаспектного, поведінкового, ринкового, фінансового), що має універсальний характер та дозволяє всебічно віддзеркалювати управлінську результативність, враховувати особливості функціонування досліджуваних суб'єктів, проявляти релевантну властивість менеджменту для порівняння отриманих результатів та поставлених цілей (С. 16);

– методологічні підходи щодо аналізу ресурсного потенціалу управління біоресурсів в аграрному секторі економіки, що враховує взаємозв'язок економічних, соціально-демографічних, інституціональних та екологічних сфер життєдіяльності в сільському господарстві й передбачає міжгалузеве, територіально-просторове й приватно-громадське збалансування його інтересів в процесі виробничо-господарської та ринкової діяльності (С. 18-19);

– науково-прикладні аспекти дослідження результативності управління біоресурсами в аграрному секторі економіки в комплексі, що охоплює його економічні, соціальні та екологічні результати, стан та тенденції яких в частині продуктивності використання землі та збереження її природної родючості, відтворення трудових ресурсів, фінансової результативності господарюючих суб'єктів, споживання населенням основних продуктів харчування в розрахунку на одну особу, є аргументами на користь проведення в досліджуваному об'єкті системних організаційно-управлінських заходів з розвитку багатуокладності на селі, відродження сільської соціально-побутової сфери, підвищення соціально-економічного добробуту сільського населення, інноваційно-інвестиційного забезпечення екологізації сільськогосподарського виробництва (С. 20-21);

– методологічні підходи до підвищення економічної ефективності управління біоресурсами, що передбачає активізацію участі аграрного сектора у світовому поділі праці за рахунок таких факторів як: використання господарюючими суб'єктами наявних конкурентних переваг у зовнішньоекономічній діяльності; модернізація життєдіяльності сільської громади та виведення рівня життя селян до сучасних європейських стандартів; активне впровадження в практику господарювання новітніх науково-технічних та менеджерських і маркетингових здобутків; врахування особливостей економічної глобалізації, блокової міждержавної та внутрішньодержавної регіоналізації (С. 28-29);

дістали подальшого розвитку:

– теоретичні положення щодо взаємозв'язку біоресурсів з економічною та соціальною системами на основі кон'югації, що показує здійснення людиною внутрішньої структуризації й впорядкованості економічних процесів аграрного сектора економіки та виокремлює цей об'єкт дослідження цілісністю, організованістю, інституціональністю, соціально-економіко-екологічною результативністю (С. 12);

– наукові підходи щодо системної діагностики оточуючого та внутрішнього середовища аграрного сектору економіки, що, на відміну від інших, віддзеркалюють значущість сільського господарства як мультиплікатора розвитку інших сфер життєдіяльності національного господарського комплексу, джерела створення абсолютного додаткового продукту та чинника забезпечення зростання валового внутрішнього продукту країни (С. 16-17);

– пропозиції щодо розвитку багатуокладності в аграрному секторі економіки, що базуються на існуючому розподілі праці між сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими господарствами та господарствами населення, спеціалізація яких дозволяє сільським мешканцям здійснювати самореалізацію з виробництва сільськогосподарської продукції згідно особисто зробленого вибору

форми господарювання на землі у відповідності до світогляду, інтелекту, мотивації, фізичних, професійних, освітньо-кваліфікаційних та інших індивідуальних особливостей конкретної особи (С. 21-22);

– методологічні підходи щодо визначення пріоритетів державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі економіки, що ґрунтуються на об'єктивній необхідності поєднання та балансування державних регуляторів з дією саморегулювання виробничо-господарської діяльності при керуванні сільською галузевою та територіальною економікою на засадах підприємництва, ринкової конкуренції, права власності, екологічної безпеки (С. 23);

– науково-практичні рекомендації з відродження сільської соціально-побутової сфери, що ґрунтуються на необхідності виведення її на новий якісно вищий рівень ведення в силу вагомості впливу соціуму на результативність економічних та екологічних систем; іммобільності ресурсів в аграрному секторі економіки в зв'язку зі специфікою виробничо-господарської діяльності та способу життя в сільській місцевості; наявності диспропорцій між селом та містом в інженерно-комунальному забезпеченні житлового фонду; нагальності задоволення потреб сільських жителів в інфраструктурно-побутовому обслуговуванні у відповідності до сучасних світових стандартів (С. 24-25);

– наукові підходи щодо підвищення добробуту сільського населення, що обґрунтовують цей управлінський важіль в якості чинника зростання соціально-економічної результативності використання біологічних та природних ресурсів в аграрному секторі, який забезпечують оплата праці, доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості, грошові надходження від реалізації сільськогосподарської продукції та здійснюваних робіт і послуг, пенсії, стипендії, субсидії, субвенції та інші грошові, матеріальні і нематеріальні доходи в сільській місцевості (С. 25-27);

– обґрунтування щодо інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів, що передбачає: формування національної програмно-цільової системи екологізації виробничо-господарської діяльності аграрного сектора; економіко-математичне моделювання та оптимізацію виробничо-господарської діяльності кластерів об'єднаних територіальних громад сільської місцевості, блочна система яких включає раціональне поєднання рослинництва, тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції на основі оптимальної за сівозмінами для конкретних природно-кліматичних зон структури посівних площ аграрних суб'єктів господарювання; стимулювання сільських домогосподарств, фермерських господарств та аграрних підприємств малого та середнього бізнесу до використання на комерційній основі послуг висококваліфікованих фахівців в області органічного виробництва сільськогосподарської продукції та її промислової переробки, менеджменту, маркетингу, охорони довкілля, техніко-технологічних нововведень, що безпосередньо впроваджуються в практичну виробничо-господарську діяльність; орієнтування державної освітньої політики на зростання частки жителів сільської місцевості з вищою освітою для скорочення розриву в освітній сфері між селом та містом; спрямування капітальних інвестицій з боку держави, органів місцевого самоврядування та стейкхолдерів на науково-дослідні

роботи природоохоронного спрямування, в тому числі в області одержування нових знань щодо закономірностей розвитку об'єктів матеріальної та нематеріальної природи, збереження біорізноманіття і середовища існування людини на рівні, що не менший за середнє значення за всіма іншими напрямками в національному господарському комплексі (С. 30-32).

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробці прикладних рекомендацій з управління біоресурсами в аграрному секторі економіки. Так, пріоритети державної регуляторної політики з управління розвитком біоресурсів та відродження соціально-побутової сфери та пропозиції щодо забезпечення розвитку інноваційної діяльності, використання якої доцільно здійснювати в об'єднаній громаді, що значною мірою сприятиме підвищенню добробуту її населення та підвищенню престижності праці взято до впровадження Комунальною установою «Одеський методичний центр освітніх ініціатив» (довідка № 08-38/425 від 08.10.2019 р.).

Приватно-орендне підприємство «Вікторія» Новобузького району Миколаївської області використовує рекомендації щодо просування продукції на зовнішній ринок у зовнішньо економічній діяльності підприємства (довідка № 135 від 28.05.2019 р.).

Методичне забезпечення оцінки результативності управління розвитком біоресурсами та природокористуванням в аграрному секторі економіки прийнято до впровадження Херсонською обласною радою в процесі опрацювання та реалізації Стратегії економічного та соціального розвитку Херсонської області до 2024 року (довідка № 1357-02-08/1/2-19 від 05.09.2019 р.).

Методичні положення з діагностики макро- та мікроекономічних умов управління розвитком біоресурсів і природокористування в аграрному секторі економіки взято до впровадження приватним підприємством «Лендфорт Дніпро» Нікопольського району Дніпропетровської області (довідка № 76 від 25.04.2019 р.), а також ТОВ «Золотий Колос» Казанківського району Миколаївської області при розробці перспективних планів їх соціально-економічного розвитку (довідка № 94 від 20.05.2019 р.).

Приватне підприємство «Насіння» м. Одеси використовує в практичній діяльності рекомендації стосовно підвищення економічної ефективності управління розвитком біоресурсів і природокористування в контексті інтеграції України у світовий економічний простір (довідка № 66 від 17.09.2019 р.).

Інноваційно-інвестиційне забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів та природокористування використовується Регіональним фондом підтримки підприємництва у Миколаївській області (довідка № 1488/01 від 11.11.2019 р.)

Науково-прикладні результати дисертації використовуються у навчальному процесі Одеської державної академії будівництва та архітектури при викладанні дисциплін «Стратегічний маркетинг», «Маркетингові дослідження», «Міжнародний маркетинг», «Маркетингова цінова політика», «Інфраструктура товарного ринка», «Маркетингова товарна політика», «Промисловий маркетинг», «Товарознавство». Практичне значення одержаних наукових результатів та рівень їх використання у

господарській практиці та навчальному процесі підтверджується відповідними документами (довідка № 29-288 від 05.03.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею щодо управління біоресурсами в аграрному секторі економіки. Сформульовані наукові результати, що викладено у дисертації та виносяться на захист в якості новизни, висновків та пропозицій, отримані автором особисто. Із тих наукових праць, що опубліковані у співавторстві, використано лише ті ідеї та положення, які є результатом власних досліджень здобувача. Дисертація не містить матеріалів кандидатської дисертації.

Апробація матеріалів дисертації. Основні теоретичні положення і практичні результати дисертаційної роботи доповідались та обговорювались на зарубіжних, міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференціях, конгресах, з'їздах та семінарах у тому числі: Міжвузівській науково-практичній конференції студентів, аспірантів, молодих вчених, викладачів «Інноваційна парадигма сучасного розвитку маркетингу» (м. Одеса, 21 травня 2010р.); 8 Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми сучасного управління: економічні, екологічні, політико-правові, історичні, ментальні аспекти» (м. Одеса, 14 листопада 2012р.); IV науково-практичній конференції «Розвиток маркетингової діяльності в умовах економічної глобалізації» (м. Одеса, 20 квітня 2012р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції викладачів, аспірантів і студентів «Маркетинг на міжнародних ринках товарів і послуг: глобальні аспекти» (м. Порпад, Словаччина, 2013р.); III international research and practice conference «World economy, finances and investments: modern view of the actual problems» (с. Donetsk, 25-27 May 2013); 5 Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи» (м. Харків, 8-10 квітня 2014р.); 6 Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи» (м. Харків, 8-10 квітня 2015р.); III Українсько-польському науковому форумі «25 років Договору між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво: спроба балансу» (с. Olsztyn 11-12 травня 2017р.); XIII Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми сучасного управління в соціально-економічних, гуманітарних та технічних системах» (м. Одеса, 23 листопада 2017р.); X Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток маркетингової діяльності в умовах економічної глобалізації» (м. Одеса, 24 квітня 2018р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та нові наукові стратегії у Центральній та Східній Європі» (м. Київ, 29–30 червня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Реалізація спільних міжнародних проектів та реформування відносин: наука, виробництво і ринок» (м. Одеса, 26-27 вересня 2018р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції фахівців, магістрантів, аспірантів та науковців (м. Одеса, 13-14 грудня 2018р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченої пам'яті професорів Фоміна Ю.Я. і Семенова В.С. (Одеса-Стамбул-Одеса, 24-28 квітня 2019 р.); XI Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток маркетингової діяльності в умовах економічної глобалізації» (м. Одеса, 23 квітня

2019 р.); 75 науково-технічній конференції професорсько-викладацького складу Одеської державної академії будівництва та архітектури (м. Одеса, 16-17 травня 2019р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Розвиток економічної системи країни в контексті міжнародного співробітництва» (м. Одеса, 18 травня 2019р.).

Структура і обсяг роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг роботи викладено на 451 сторінках. Основний текст дисертації становить 365 сторінки, містить 36 таблиць та 41 рисунок. Список використаних джерел нараховує 275 найменувань, розміщених на 29 сторінках, 22 додатка, що розміщуються на 28 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, сформульовано її мету та завдання, визначено об'єкт та предмет дослідження, подано наукову новизну одержаних результатів, викладено практичну цінність наукового дослідження, представлено відомості щодо апробації та публікацій результатів проведеного наукового дослідження.

У першому розділі дисертаційної роботи «**Теоретичні основи управління біоресурсами в аграрному секторі економіки**» ідентифіковано понятійно-категоріальний апарат та розкрито сутність управління біоресурсами в аграрному секторі економіки як соціально-економічної категорії, розкрито зміст системи управління та інгресії біоресурсів, висвітлено взаємозв'язок біоресурсів з економічною та соціальною системами на основі управлінської кон'югації.

Важливість наукового забезпечення управління біоресурсами в аграрному секторі економіки зумовлена тим, що сільське господарство є об'єктивною базою існування людського суспільства та необхідною передумовою розширеного соціально-економічного відтворення за рахунок залучення в цей процес навколишнього середовища з його природно-кліматичними умовами, явищами та ресурсами. Примноження добробуту населення при збереженні природних ресурсів й нарощуванні їх потенціалу постає пріоритетною ціллю всіх учасників управлінського процесу агропромислового комплексу та потребує надійного наукового обґрунтування.

Біоресурси належать до основних чинників виробничо-господарської діяльності та покликані задовольняти матеріальні і нематеріальні потреби як окремої людини, так і суспільства в цілому. Вони є складовою природних ресурсів, що включає об'єкти та системи неживої і живої природи. Представляючи живу природу, біологічні ресурси нерозривно пов'язані та постійно взаємодіють з іншими компонентами природних ресурсів в процесі виробничо-господарської діяльності аграрного сектора (рис. 1).

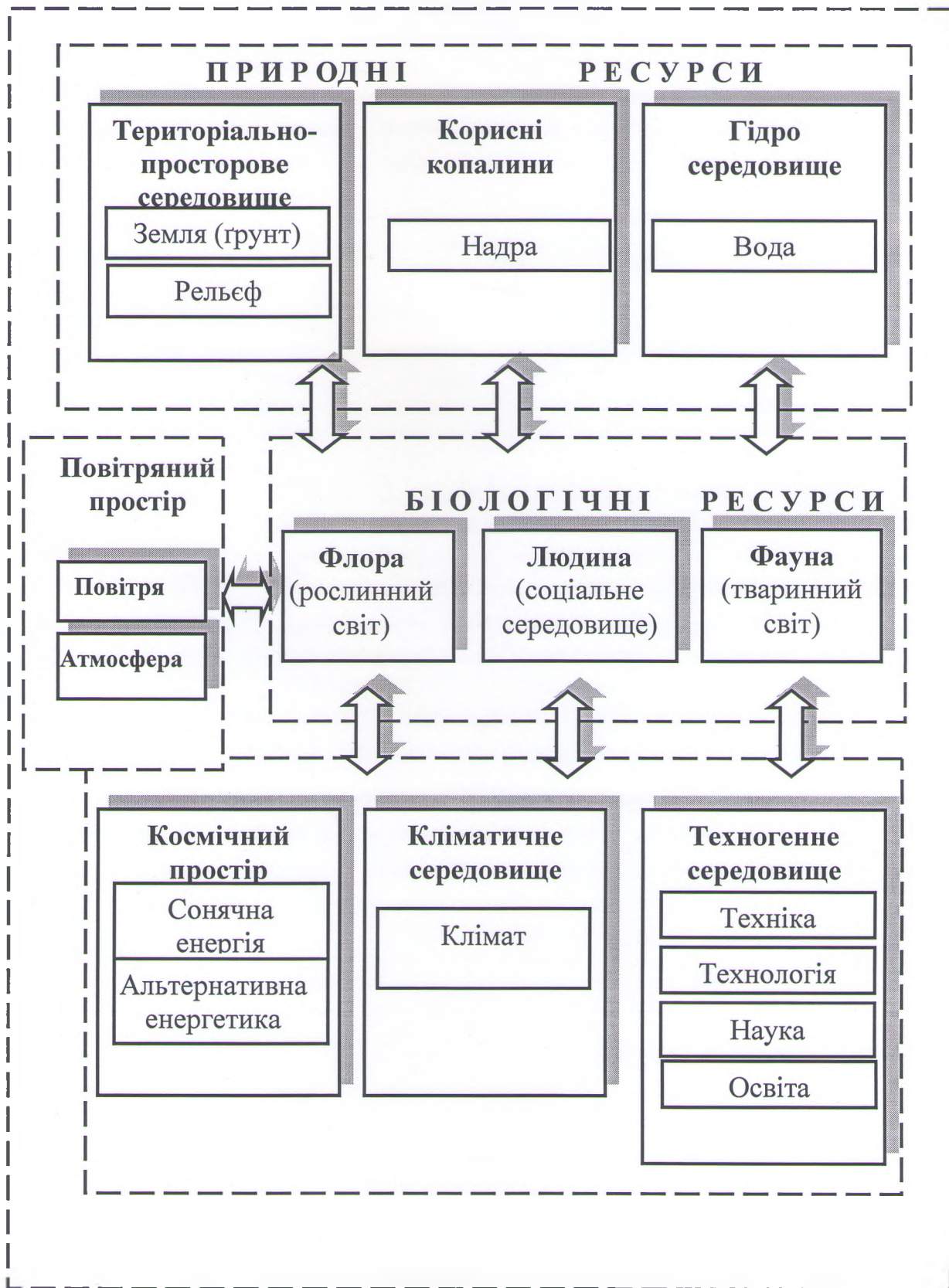

Рисунок 1 – Біоресурси та їх взаємозв'язок з природними ресурсами *

* Джерело: власна розробка автора.

Ідентифікація понятійно-категоріального апарату стосовно управління біоресурсами в аграрному секторі економіки в якості соціально-економічної категорії включає її наповнення сутнісним змістом з конкретними властивостями. Основні властивості управління біоресурсами в аграрному секторі економіки наведені на рис. 2.

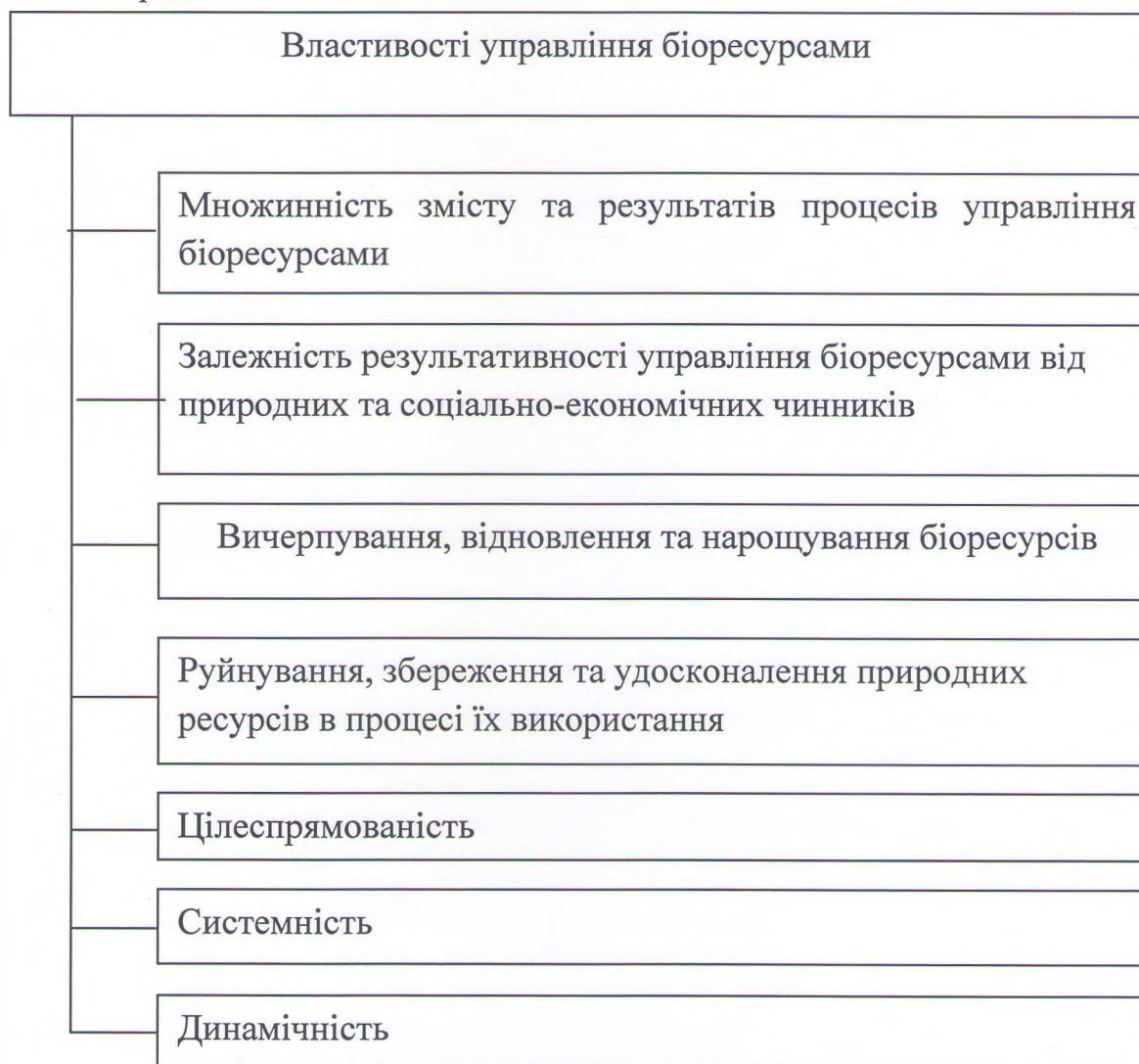

Рисунок 2 – Властивості управління біоресурсами в аграрному секторі економіки

Встановлено, що управління біоресурсами в аграрному секторі економіки відображає найзагальніші та найістотніші явища реальної економічної дійсності щодо цілеспрямованого ведення в сільському господарстві виробничо-господарської діяльності, множинність соціально-економічної та екологічної результативності якої в процесі використання докільля забезпечує як відновлення та нарощування біоресурсів, так і збереження та удосконалення природних ресурсів за рахунок людського чинника. Еволюція використання в аграрному секторі економіки сільськогосподарських рослин, тварин, комах, риб, грибів, бактерій та інших біологічних організмів підтверджує спроможність людини своєю практичною

діяльністю як нарощувати біоресурси, так і удосконалювати природокористування, в тому числі завдяки управлінській діяльності.

Цілісна єдність функціональних та інституціональних елементів системи управління біоресурсами аграрного сектору економіки породжує зміст, якість, інгресію та синергію управлінського процесу. За функціональним призначенням система управління біоресурсами і природокористуванням аграрного сектору економіки покликана забезпечити збалансування соціально-економічних та екологічних цілей, досягнення яких передбачає використання існуючої ресурсної бази в умовах динамічної ринкової економіки та впливу сукупності різнопланових зовнішніх і внутрішніх чинників. Інституціональний зміст системи управління біоресурсів і природокористування відбиває існуючу в аграрному секторі економіки систему соціально-економічних відносин, втілення яких відбувається на основі відповідних управлінських функцій, цілей, принципів, кадрів, методів, структур, рішень, техніки та технологій (рис. 3).

Кадри		Цілі	Принципи
Методи	Інституціональна система управління розвитком біоресурсів і природокористування		Функції
Техніка			Структури
Технологія		Рішення	

Рисунок 3 – Інституціональний зміст системи управління біоресурсами і аграрного сектора економіки

З позицій інституціонального змісту кадри управлінської системи належать до складових, що значною мірою визначає результативність біоресурсів та ефективність природокористування. Кваліфікація, професійні знання та компетенції керівників та спеціалістів є вирішальними чинниками якісного виконання управлінських функцій, дотримання принципів, використання методів, удосконалення структур, прийняття рішень, використання новітніх техніко-технологічних засобів та здійснення інших управлінських процедур. Всі зазначені управлінські процеси відбуваються за безпосередньої участі управлінців, які в системі управління біоресурсами забезпечують організаційну інгресію.

Дослідження показують, що в процесі управління біоресурсами аграрного сектору економіки інгресією поєднуються різнопланові економічні, соціально-демографічні, природно-екологічні й інші комплекси виробничо-господарської та ринкової діяльності. При цьому завдяки людському фактору інгресія проявляється в розрізі всіх функціональних та інституціональних складових системи управління біоресурсами та природокористуванням. Оскільки регуляторні дії, інноваційно-інвестиційна політика, розвиток багатокладності, матеріально-грошове забезпечення, виробничо-господарська та зовнішньоекономічна діяльність

реалізуються конкретними людьми, то інституціональне управління водночас виступає в якості кон'югації стосовно біоресурсів та природокористування.

У другому розділі дисертаційної роботи **«Методологічні засади управління біоресурсами в аграрному секторі економіки»** обґрунтовано методологічні основи дослідження управління біоресурсами в аграрному секторі економіки, узагальнено світовий досвід управління ними, розроблено методичне забезпечення оцінки результативності управління біоресурсами в аграрному секторі економіки.

Опрацювання методологічних засад управління біоресурсами в аграрному секторі економіки є доказовою базою можливості здійснювати цілеспрямований вплив на біоресурси та забезпечувати збалансоване природокористування з максимальною вигодою для людини, людства та природного середовища. Прикладний характер розробки методологічних засад управління біоресурсами в аграрному секторі економіки включає висвітлення власне методологічних основ дослідження даного явища реальної економіки, подання інтерпретації управління біоресурсами з системних позицій, окреслення макроекономічних та мікроекономічних форматів управління біоресурсами і природокористуванням в аграрному секторі економіки, наведення ринкових моделей використання біоресурсів. Такий підхід дозволяє пізнавати в усій об'єктивності процеси та явища економічного, соціального та природного середовища й проводити зміни в сільському господарстві країни відповідно до інтересів селян, української нації та світової цивілізації.

Система методів дослідження управління біологічними ресурсами в аграрному секторі економіки (всезагальні філософські, загальнонаукові, спеціальні) показує перспективи вирішення існуючої проблеми шляхом її наукового пізнання й цілеспрямованого перетворення. Центральне місце в цьому процесі займає людина, дуальність якої проявляється в здійсненні управлінської функції як суб'єкта по відношенню до біоресурсів та природокористування, де формує необхідні для життєдіяльності запаси продукції рослинного і тваринного світу та, водночас, виступає специфічним біологічним ресурсом в якості управлінського об'єкта.

Методологічний характер узагальнення світового досвіду управління біологічними ресурсами в аграрному секторі економіки обґрунтовується: належністю накопиченої емпірії до факторів, опрацювання яких формує науковий інструментарій щодо розробки заходів для виведення провідної галузі господарського комплексу на рівень сучасних цивілізаційних вимог; наочністю результативності конкретних країн з управління біоресурсами і природокористуванням, що слугує орієнтиром для встановлення науково-методологічного алгоритму з етапної послідовності проведення необхідних перетворень з врахуванням наявних ресурсів досліджуваної галузі та можливостей додаткових інвестицій зі сторони; важливістю збереження та примноження потенціалу національних біоресурсів, що слугують складовою загальносвітових ресурсів та потребують відповідного методологічного інструментарію, це виходить за межі як місцевих регіонально-територіальних й вузькогалузевих, так і національних інтересів; нагальністю вирішення гострих екологічних проблем, що спричинено прискоренням темпів прикладного використання результатів науково-

технічного прогресу в аграрному секторі економіки, внаслідок чого посилюється антропогенний тиск на природне довкілля; орієнтованістю вітчизняного суспільства на людиноцентриську стратегію розвитку економіки у відповідності до соціоекономічних цінностей, серед яких аграрний сектор економіки виступає в якості першоджерела забезпечення продовольчої безпеки країни та задоволення різнопланових потреб, що пред'являються з боку держави, природного середовища та пересічних споживачів до товарів та послуг досліджуваної галузі на маркетингових засадах

Узагальнення світового досвіду з управління біоресурсами в аграрному секторі економіки України виступає в якості методологічного інструментарію щодо вирішення цивілізаційної задачі зі збереження природного середовища, а наукова об'єктивність в змозі консолідувати для цього зусилля різних за економічним та політико-правовим статусом громади та суспільства. Масштабність сучасних екологічних проблем породжується економічною глобалізацією та зростаючою інтенсивністю залучених у виробничо-господарську діяльність природних ресурсів. Світовий досвід управління біоресурсами містить різні національні сегменти та передбачає здійснення міжнародного природоохоронного співробітництва. Чинники, що породжують об'єктивний характер такої співпраці, наведені на рис. 4.

Рисунок 4 – Чинники планетарного характеру управління біоресурсами та природокористуванням в аграрному секторі економіки

З науково-методологічних позицій доцільно використовувати організаційно-економічні та інституціональні інструменти забезпечення сучасних європейських здобутків, що стимулюють розвиток біоресурсів аграрного сектору економіки. До числа основних з них слід віднести:

- наявність єдиного стандарту сільськогосподарської продукції і продуктів харчування рослинного і тваринного походження;
- збалансованість економічних, соціальних та екологічних сфер життєдіяльності сільських територій;
- вагомість державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції різних організаційно-правових форм власності та господарювання, всіх природно-кліматичних зон та виробничо-господарської спеціалізації;
- різнобічність розвитку сільських територій, підвищення соціальних стандартів якості життя сільського населення, результативне відтворення трудових ресурсів, зростання освітньо-кваліфікаційного рівня робочої сили;
- узгодженість інтересів аграрних секторів конкретних національних економік ЄС з врахуванням їх природно-кліматичних, організаційно-правових та соціально-інституціональних особливостей.

Наголошується на доцільності використання різних форм міжнародної співпраці в сфері екологізації агропродовольчого виробництва та управління біоресурсами (рис. 5).

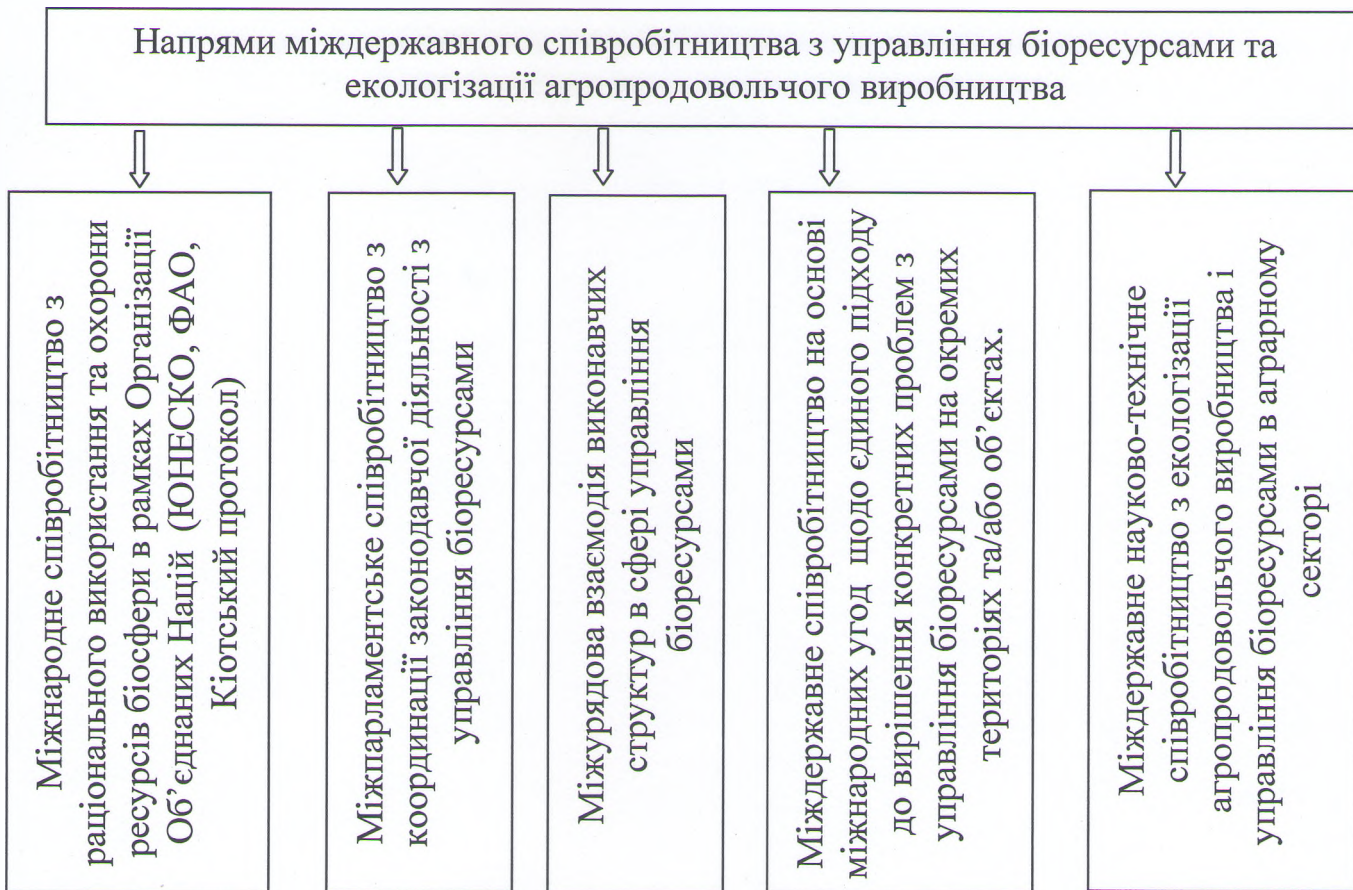

Рисунок 5 – Міжнародне співробітництво з управління біоресурсами та екологізації агропродовольчого виробництва

Встановлена методологічна єдність наукового пізнання таких складних соціально-економічних явищ як управління біоресурсами аграрного сектору економіки та екологізація виробничо-господарської діяльності в планетарних, економіко-блокових, національних, регіональних та суб'єктно-господарюючих об'єктах, що належать до різних за масштабами та ієрархічною підпорядкованістю рівнів. Визначено загальні принципи методичного забезпечення оцінки результативності управління біоресурсами в аграрному секторі економіки, перелік основних з яких включає: науковість; предметність; системність та комплексність; економічна, соціальна, екологічна та інституціональна доцільність; об'єктивність; кількісна та якісна вимірність; достовірність; адекватність інтерпретації реальній дійсності; достатність; значущість; динамічність та безперервність; системна узгодженість; практичність; різнобічність.

Дуальність результативності управління полягає в тому, що з одного боку вона відображає досягнення певного результату, а з іншого – проявляється релевантною властивістю, яка показує наскільки отриманий результат відповідає бажаному. Адже визначені управлінські цілі поєднують як визнання об'єктивного характеру соціально-економічних процесів ринкової дійсності, так і менеджерське покликання та вміння їх компетентно оцінювати й спрямувати рух об'єкту управління в належному напрямі. Аргументом на користь включення релевантності в якості складовою оцінки результативності управління слугує й те, що управлінський процес передбачає наявність наперед визначеної цілі. Тому результативність управління біоресурсами повинна містити порівняння отриманого результату та поставленої цілі.

З метою оцінки результативності управління біоресурсами в аграрному секторі економіки сформовано систему економічних, соціальних, екологічних та інституціональних показників, що має універсальний характер та враховує особливості функціонування досліджуваних об'єктів. Комплекс економічних показників характеризує кількісні та якісні параметри основних виробничо-господарських ресурсів та розкриває продуктивність їх використання. Обґрунтовується належність в умовах ринкової економіки абсолютних розмірів ресурсної бази (земельної, матеріальної, товарної, фінансової, трудової тощо) до числа об'єктивних показників результативності управління біоресурсами.

Комплекс показників соціальної результативності управління біоресурсами в аграрному секторі економіки характеризує абсолютні та відносні величини наявних галузевих трудових ресурсів, продуктивність їх використання та умови життєдіяльності. Екологічні показники відбивають кількісні та якісні характеристики екологічної сталості. Інституціональні показники віддзеркалюють як релевантність отриманих результатів цільовим параметрам, так і прихильність традиціям ведення аграрного підприємництва та сільського способу життя.

У третьому розділі дисертаційної роботи «**Стан та тенденції розвитку управління біоресурсами в аграрному секторі економіки**» проведено діагностику макро- та мікроекономічних умов управління біоресурсами в аграрному секторі економіки, проаналізовано їх потенціал біоресурсів; оцінено економічну та соціальну результативність управління біоресурсами в аграрному секторі економіки.

Процедура діагностики макро- та мікроекономічних умов управління біоресурсами в аграрному секторі економіки ґрунтується на його комплексному

дослідженні як відкритої соціально-економічної системи, функціонування якої має низку особливостей та значною мірою залежить від дії чинників зовнішнього середовища. Встановлена вагомість сільського господарства у створенні валової доданої вартості та валового внутрішнього продукту, що підтверджується вищим за середнє значення приростом валової доданої вартості в країні та обґрунтовує пріоритетність розвитку досліджуваної складової господарського комплексу. Виступаючи мультиплікатором зростання національної економіки, аграрний сектор сприяє також вирішенню національних проблем соціально-демографічного та інституціонально-політичного плану. Необхідність удосконалення управління біоресурсами засвідчується значним скороченням числа зайнятого в галузі населення, абсолютна величина якого поступається лише втратам, що були понесені в промисловості та торгівлі.

Аналіз ресурсного потенціалу управління біоресурсами в аграрному секторі економіки показує високу інтенсивність використання його основного засобу виробництва. У 2018 р. питома вага площ інтенсивних угідь (орної землі та багаторічних насаджень) складає 80,6% сільськогосподарських угідь й зростає, при одночасному скороченні в абсолютних та відносних величинах сіножатей, пасовищ та перелогів. Про підвищення інтенсивності використання землі засвідчує динаміка посівних площ та структури сільськогосподарських культур (табл. 1).

Таблиця 1 Динаміка посівних площ та структури сільськогосподарських культур в Україні, тис га

Роки та показники	Посівна площа - всього	Культури зернові та зернобобові	Культури технічні	Картопля, культури овочеві та баштанні продовольчі	Культури кормові
2014	27239	14801	8437	1900	2101
Питома вага, %	100,0	54,3	31,0	7,0	7,7
2015	26902	14739	8350	1823	1990
Питома вага, %	100,0	54,8	31,0	6,8	7,4
2016	27026	14401	8852	1841	1932
Питома вага, %	100,0	53,3	32,8	6,8	7,1
2017	27585	14624	9259	1844	1858
Питома вага, %	100,0	53,0	33,6	6,7	6,7
2018	27699	14839	9266	1825	1769
Питома вага, %	100,0	53,6	33,4	6,6	6,4
2018 р. до 2014 р., +/-	460	38	829	-75	-332
2018 р. до 2014 р., %	101,7	100,3	109,8	96,1	84,2

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Аналіз цифрових матеріалів показує, що з 2015 р. має місце загальне щорічне

зростання посівної площі. Найбільшими розмірами виділяються зернові та технічні культури, що мають сталий тренд нарощування посівних масивів, які разом у звітному році сягнули 87 % від всієї посівної площі. Водночас, загалом скорочуються в абсолютних та відносних величинах посіви овочів, картоплі, баштанних продовольчих та кормових культур.

Структурні зрушення в рослинництві на користь технічних та зернових культур негативно впливають на використання біологічних ресурсів аграрного сектору економіки через засилля монокультурного землеробства, порушення екологічних систем та науково обґрунтованих сівозмін, зниження природної родючості ґрунтів, втрачання ними гумусу та посилення ерозійних процесів. Регрес посівів кормового клину збіднює кормову базу тваринництва, що в свою чергу, скорочує внесення органічних добрив та знижує якість і продуктивність земельних угідь. З позицій управління біоресурсами, скорочення площ картоплі, овочевих та баштанних культур вказує на наявність в аграрному секторі системної проблеми, що витікає з соціальної значущості цих сільськогосподарських культур для здоров'я населення країни, їх економічної цінності в якості продовольчих товарів на внутрішньому та світовому ринках, традиційності вирощування та наявності умов для цього в усіх регіонах, необхідності поліпшення виробничо-господарської та ринково-логістичної інфраструктури для виробництва і збуту продукції, яка пред'являє особливі вимоги до зберігання та переміщення від товаровиробників до споживачів.

Основою біоресурсів тваринницької галузі є сільськогосподарські тварини. Галузь забезпечує людей цінними продуктами харчування, постачає сировину для промислової переробки, а гній, в якості органічних добрив слугує джерелом біологічного кругообігу поживних речовин та повертає в землю поживні речовини, що з неї забирається рослинами. Проте наявність проблем в управлінні цим біологічним ресурсом засвідчується негативною динамікою поголів'я всіх основних його видів (табл. 2).

Таблиця 2 Динаміка поголів'я сільськогосподарських тварин в Україні, на кінець року, тис гол

Види сільськогосподарських тварин	Роки					2018 р. у % до 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Велика рогата худоба	3884	3750,3	3682,3	3530,8	3332,9	85,8
в т. ч. корови	2262,7	2166,6	2108,9	2017,8	1919,4	84,8
Свині	7350,7	7079	6669,1	6109,9	6025,3	82,0
в т. ч. основні свиноматки	478	525,5	417,8	373,6	371,5	77,7
Вівці та кози	1371,1	1325,3	1314,8	1309,3	1268,6	92,5
в т. ч. - вівці	785,8	743,9	718,9	727,2	698,5	88,9
- кози	585,3	581,4	595,9	582,1	570,1	97,4
Коні	316,8	305,8	291,5	264,9	244	77,0
Кролі	5141,3	5042,9	4940,4	4773,3	4700	91,4
Птиця	213335,7	203986,2	201668	204830,9	211654,4	99,2

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Протягом періоду дослідження максимальні втрати в абсолютних величинах понесло свинарство, поголів'я свиней зменшилося на 1325,4 тис голів, або на 18 відсотки. При цьому випереджаючими темпами (на 22,3 %) скорочується число основних свиноматок, що посилює регресивні процеси галузі. Найбільші відносні втрати понесені конярством, поголів'я якого зменшилося на 23 % (на 72,8 тис гол). Характерною рисою всього тваринництва – великої рогатої худоби, свиней, овець, коней та кролів постає щорічне скорочення поголів'я.

Обґрунтовується, що втрата тваринництвом біологічних ресурсів породжує економічні, соціальні, екологічні та інституціональні проблеми як в аграрному секторі, так і в господарському комплексі в цілому. Адже галузь підвищує результативність функціонування національної економіки за рахунок подовження робочого періоду, під час якого застосування живої та уречевленої праці співпадає з періодом виробництва готової до споживання продукції; підтримує ринковий баланс пропозиції та попиту на товари масового вжитку; постачає сировину промисловості та сприяє створенню додаткової вартості, зменшує дискретність використання трудових ресурсів і засобів виробництва, згладжує коливання зайнятості сільського населення через сезонність виробництва в рослинництві, забезпечує рівномірне протягом року надходження продукції й стабільне отримання доходів суб'єктами господарювання.

Соціальні проблеми прямих втрат біоресурсів тваринництва пов'язані з галузевою специфікою кожного виду сільськогосподарських тварин та птиці. Так, поживна якість свинини значною мірою визначає смакові якості, ніжність, соковитість та аромат ковбасних виробів. Молоко корів та вироби з нього слугують незамінними універсальними продуктами харчування, зміцнюють людське здоров'я та поліпшують зовнішність. Завдяки вівчарству виробляються цінні продукти харчування та задовольняються потреби людей в натуральних тканинах, трикотажу, килимах, валяних та хутряних виробках. Продукти козівництва постачають людям бактерицидні, збалансовані за вмістом жиру і білка м'ясо та молоко, бринзу та сир; шкури – забезпечують надходження шевро, лайки, замшу, сап'яну; пух – високоякісні легкі тканини, тонкий трикотаж, хустки, фетр для головних уборів та взуття. Конярство, завдяки властивостям м'ясної сировини, слугує важливим компонентом вищих сортів ковбасних виробів; з молока кобил виготовляється кумис, який лікує та оздоровлює людей; кінний спорт – виховує естетичний смак та сміливість.

Екологічні проблеми скорочення поголів'я в тваринництві породжуються дисбалансом природного середовища через порушення сівозмін в рослинництві та зменшення надходжень гною – основи виробництва органічних добрив. Інституціональні галузеві проблеми спричинюються втратами в сільській місцевості традицій та звичаїв, що пов'язані з утриманням тварин. Тоді як догляд за тваринами гармонізує внутрішній світ людини, робить її доброю, сильною, винахідливою.

До числа найбільш об'єктивних оцінок економіко-соціальної результативності управління біоресурсами аграрного сектора віднесено обсяги виробництва сільськогосподарської продукції. Динаміка основних їх видів за останні роки наведена в табл. 3.

Таблиця 3 Динаміка виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в Україні, тис т

Найменування продукції	Роки					2018 р. до 2014 р.	
	2014	2015	2016	2017	2018	%	тис т
Зерно та зернобобові	63859,3	60125,8	66088,0	61916,7	70056,5	109,7	6197,2
Бурак цукровий	15734,1	10330,8	14011,3	14881,6	13967,7	88,8	-1766
Соняшник	10133,8	11181,1	13626,9	12235,5	14165,2	139,8	4031,4
Картопля	23693,4	20839,3	21750,3	22208,2	22504	95,0	-1189
Овочі	9637,5	9214,0	9414,5	9286,3	9440,2	98,0	-197,3
Плоди та ягоди	1999,1	2152,8	2007,3	2048,0	2571,3	128,6	572,2
М'ясо (у забійній масі)	2359	2323	2324	2318	2354,9	99,8	-4,1
Молоко	11132	10615	10382	10281	10064	90,4	-1068
Яйця, млн шт.	19587	16783	15100	15506	16132	82,4	-3455
Вовна, т	2603	2270	2072	1967	1908	73,3	-695
Мед, т	66521	63615	59294	66231	71279	107,2	4758

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

В аграрному секторі економіки відбувається зростання обсягів виробництва соняшника, зерна та зернобобових, плодів та ягід. Водночас, виробництво інших видів продукції рослинництва та абсолютної більшості тваринництва – скорочується. Підвищення урожайності більшості основних видів сільськогосподарських культур відбувається на тлі її щорічних коливань, що слугує свідченням значної залежності результативності використання землі від погодних та природних чинників. За винятком скотарства, що демонструє підвищення продуктивності молочного стада та зниження витрат кормів на виробництво одиниці продукції, динаміка результативності поголів'я інших галузей тваринництва не є стабільною.

В аграрному секторі економіки в останні роки зростає частка збиткових підприємств та збільшується вартість отриманих ними фінансових збитків. За наявності підвищення продуктивності праці в рослинництві і тваринництві, досить стійкою постає тенденція зниження рентабельності як від загальногосподарської, так операційної діяльності сільськогосподарських підприємств.

Споживання населенням основних продуктів харчування протягом року в розрахунку на одну особу виступає в якості інтегральної оцінки соціально-економічної результативності управління біоресурсами аграрного сектора. Динаміка відповідних показників за останні роки наведена в табл. 4.

Приріст споживання населенням плодоовочевої та рибної продукції поєднується зі зниженням споживання м'яса та м'ясопродуктів, молока та молочних продуктів, яєць, хлібних продуктів, картоплі, цукру та олії.

Таблиця 4 Динаміка споживання населенням України основних продуктів харчування (на одну особу за рік), кг

Продукти харчування	Роки					2018 р. до 2014 р.	
	2014	2015	2016	2017	2018	%	кг
М'ясо та м'ясопродукти	54,1	50,9	51,4	51,7	52,8	97,6	-1,3
Молоко та молочні продукти	222,8	209,9	209,5	200	197,7	88,7	-25,1
Яйця, шт	310	280	267	273	275	88,7	-35
Хлібні продукти	108,5	103,2	101	100,8	99,5	91,7	-9
Картопля	141	137,5	139,8	143,4	139,4	98,9	-1,6
Овочі та баштанні продовольчі культури	163,2	160,8	163,7	159,7	163,9	100,4	0,7
Плоди, ягоди та виноград	52,3	50,9	49,7	52,8	57,8	110,5	5,5
Риба та рибні продукти	11,1	8,6	9,6	10,8	11,8	106,3	0,7
Цукор	36,3	35,7	33,3	30,4	29,8	82,1	-6,5
Олія	13,1	12,3	11,7	11,7	11,9	90,8	-1,2

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

На основі дослідження стану та тенденцій обсягів виробництва основних видів сільськогосподарської продукції, продуктивності використання землі та тварин, продуктивності праці, фінансових результатів та рентабельності сільськогосподарських підприємств, споживання населенням основних продуктів харчування протягом року в розрахунку на одну особу зроблено узагальнюючий висновок про зниження соціально-економічної результативності управління біоресурсами аграрного сектора.

У четвертому розділі дисертаційної роботи **«Концептуальні основи управління біоресурсами»** обґрунтовано розвиток багатокладності в аграрному секторі економіки як чинника підвищення соціально-економічної результативності його біоресурсів; визначено пріоритети державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі економіки; розроблено концептуальні основи відродження сільської соціально-побутової сфери.

Обґрунтовано необхідність наукового супроводу розвитку багатокладності в аграрному секторі економіки, що зумовлюється: наявністю в сільському господарстві господарюючих суб'єктів різних організаційно-правових форм, майбутнє яких в умовах ринкової економіки значною мірою визначається їх науковою підтримкою в розрізі визначення стратегічних цілей та шляхів їх досягнення за існуючих макро- та мікроекономічних умов ведення агробізнесу та наявного ресурсного потенціалу; постійним загостренням конкуренції на ринку агропродовольчої продукції за рахунок модернізації виробничо-господарської діяльності існуючих ринкових суб'єктів та появи нових, в тому числі зарубіжних з потужними ресурсними можливостями; перспективністю для кожного сільського мешканця здійснювати самореалізацію власного людського потенціалу шляхом вибору тієї форми господарювання на землі, що відповідає конкретній особі з позицій її індивідуальних особливостей; важливістю подальшого реформування аграрних відносин, зокрема в сфері формування та розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення.

Багатоукладність є сучасною реальністю аграрного сектору економіки, що формується господарствами населення, сільськогосподарськими підприємствами в складі фермерських господарств, кооперативів, господарських товариств, приватних підприємств, державних підприємств та підприємств інших форм господарювання. Встановлено, що розподіл земельних площ між господарствами різних категорій не рівнозначний: біля 70 % приходить на сільськогосподарські підприємства та дещо більше 30 % зібраних площ – на господарства населення. Те ж стосується розподілу кількості сільськогосподарських тварин: поголів'я тваринництва в більшій мірі зосереджено в господарствах населення, на які приходить: великої рогатої худоби – 65,9 %, корів – 75,6 %, овець та кіз – 85,6 %, кролів – 97,0 %, коней – 94,2 %, бджолосімей 98,1%, свиней – 43,6 %, птиці – 43,9 відсотків.

Суттєво менша частка поголів'я тварин при вагомій перевазі земель інтенсивного використання в сільськогосподарських підприємствах вказує на проблемний характер відновлення в них потенціалу біологічних ресурсів, а також наявність загрози подальшого його зниження в аграрному секторі через скорочення кількості поголів'я сільськогосподарських тварин господарствами населення.

В рослинництві сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства та господарства населення займають досить стійке положення в існуючому розподілі праці між ними та спеціалізації на виробництві продукції основних сільськогосподарських культур. Однозначно проявляється стабільне домінування сільськогосподарських підприємств разом з фермерськими господарствами у сфері виробництва продукції зернових та зернобобових культур, буряку цукрового та соняшнику. Господарства населення займають стійкі провідні позиції у виробництві картоплі, овочів, плодів та ягід. При цьому, господарства населення неухильно зменшують свою частку вирощування цукрового буряку та досить помітно витісняються з цієї сфери сільськогосподарськими підприємствами та фермерськими господарствами.

В тваринництві підтримується стабільний розподіл виробництва основної продукції між сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими господарствами та господарствами населення. Однозначно проявляється постійна перевага сільськогосподарських підприємств разом з фермерськими господарствами у сфері виробництва м'ясної продукції (у забійній масі) та випуску яєць. Господарства населення домінують у виробництві у молока, вовни та меду. Досить помітним постає тренд збільшення виробництва яєць господарствами населення при скороченні частки сільськогосподарських підприємств.

Виробництво і збут рослинницької продукції є досить рентабельним як для сільськогосподарських підприємств, так і для фермерських господарств, проте низький рівень рентабельності та збитковості більшості тваринницької продукції виступають фактором скорочення її виробництва та ліквідації відповідних галузей обома формами господарювання. Подолання збитковості та підвищення рентабельності продукції тваринництва постає терміновим завданням для сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств як об'єктивної умови їх економічного зростання та посилення біологічного та природного потенціалу. Дещо вищий рівень рентабельності виробництва та продажу продукції

рослинництва, продемонстрований фермерами, засвідчує про їх швидку адаптивність до ринкової кон'юнктури та перспективність в сегменті виробників, що належить високотоварним сільськогосподарським підприємствам.

Обґрунтовується, що розвиток багатокладності в аграрному секторі економіки слугує чинником підвищення соціально-економічної результативності біоресурсів аграрного сектора на основі поділу праці та міжгосподарської кооперації господарств різних категорій, розбудови регіональних кластерів, програмно-цільової агропромислової інтеграції, соціально-економічної взаємодії господарюючих суб'єктів з об'єднаними територіальними громадами, диверсифікації сільськогосподарського виробництва горизонтального, вертикального та латерального формату. Їх об'єктивною основою постає інтеграція України у світовий економічний простір, що відкриває аграрному сектору нові ринки масштабного збуту виробленої продукції та здійснення послуг завдяки належним маркетинговим зусиллям.

Необхідність державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі спричинюється масштабами та різними рівнями господарського управління розвитком економіки та її галузевих і територіальних складових; переплетінням економічних, соціальних, екологічних та інституціональних сфер, взаємодія та взаємозалежності яких вимагає відповідного координування, узгодження та збалансування різнопланових інтересів і потреб суспільства, територіальних громад, підприємницьких структур, довілля та людини. Виокремлення пріоритетів державної регуляторної політики з управління біоресурсами в аграрному секторі ґрунтується на багатоцільовому функціоналі відповідних управлінських, економічних, соціальних та екологічних процесів, покликаних – удосконалювати реформування державної регуляторної політики, збалансовувати та виводити на якісно новий рівень ведення аграрної виробничо-господарської діяльності, посилювати потенціал біологічних та природних ресурсів господарського комплексу країни. Інституційна основа реалізації аграрним сектором економіки державних пріоритетів формується Конституцією України та нормативно-правовими актами, якими передбачається поєднання та балансування державних регуляторів з дією саморегулювання господарської діяльності на засадах підприємництва, ринкової конкуренції, права власності, екологічної безпеки.

Розроблено концептуальні основи відродження сільської соціально-побутової сфери, підґрунтям яких виступає впливовість соціуму на соціально-економічну результативність аграрного сектора, значущість сільських соціально-демографічних процесів на майбутнє сільського господарства й Українського народу, іммобільність ресурсів в аграрному секторі в силу специфіки його виробничо-господарської діяльності та способу життя в сільській місцевості, існуючий стан соціально-побутової інфраструктури села й необхідність задоволення сучасних соціально-побутових потреб працівників аграрного сектора.

Матеріальну базу сільської соціально-побутової сфери формує її житловий фонд, розвиток якого порівняно з міським наведено в табл. 5.

Таблиця 5 Житловий фонд України, млн м² загальної площі

Житловий фонд	Роки					2018 р. у % до 2014 р.	
	2014	2015	2016	2017	2018	%	(+/-)
Весь житловий фонд	966,1	973,8	977,9	984,8	993,3	102,8	27,2
Міський житловий фонд	588,1	592,5	594	599,4	605,5	103,0	17,4
Сільський житловий фонд	378	381,3	383,9	385,4	387,8	102,6	9,8

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Протягом періоду дослідження фіксується позитивний тренд щорічного зростання як сільського, так і міського житлового фонду. При цьому збільшення сільського житлового фонду складає 9,8 млн м² (2,6 %), що знаходиться в межах загального приросту всього житлового фонду країни (2,8 відсотків).

Водночас кількісний вимір житлового фонду сільської місцевості та міста має суттєву якісну відмінність. Вона ґрунтується на складових інженерного комплексу житлового фонду, що включає систему водопостачання та водовідведення, теплоенергетичне обладнання; автоматичні засоби управління та експлуатації; різноманітні мережі комунікацій; протипожежне, ліфтове, санітарно-технічне та інше устаткування, наявність яких в сільській місцевості та містах є різною. Виходячи з незначних щорічних змін в обладнаннях житлового фонду термін дослідження охоплював 2010-2018 роки (табл. 6).

Таблиця 6 Обладнання житлового фонду України за типами місцевості, % до загальної житлової площі

Обладнання	2010 р.		2018 р.		2018 р. (+/-) до 2010 р.	
	міська	сільська	міська	сільська	міська	сільська
Водопроводом	77,9	27,1	78,1	37,4	0,2	10,3
Каналізацією	76,7	23,2	76,9	33,8	0,2	10,6
Опаленням	76,7	36,1	78,5	55,4	1,8	19,3
Газом	82,5	84,5	82,2	84,3	-0,3	-0,2
Гарячим водопостачанням	60,9	11,5	62,4	24,4	1,5	12,9

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

За наявності вищих темпів приросту забезпечення житлового фонду сільської місцевості за основними складовими інженерного комплексу (водопроводом, опаленням, каналізацією, гарячим водопостачанням), переваги за рівнем комунального обслуговування міських населених пунктів залишаються досить значними. Має місце демонстрація селянами активного пошуку комунальних зручностей, насамперед це стосується тепlopостачання, що здійснюється індивідуально кожною сільською родиною, не потребуючи поєднання зусиль громади, яке має місце при прокладанні водопроводу, побудови каналізаційної інженерної мережі та газопостачанні.

Рекомендується новоствореним об'єднаним територіальним громадам цілеспрямовано посилювати соціальну взаємодію їх членів шляхом комплексного

благоустрою сільського житлового фонду за рахунок його забезпечення водопроводом, каналізацією, природним газом. Прискорене усунення існуючих диспропорцій між селом та містом в якісному інженерному забезпеченні житлового фонду виступає важливим фактором призупинення відтоку з сільської місцевості людського капіталу та надає можливість посилювати мотивацію сільське населення результативно використовувати біологічні та природні ресурси в аграрному секторі.

У п'ятому розділі дисертаційної роботи «**Основні напрями підвищення соціально-економічної результативності управління біоресурсами**» обґрунтовано необхідність підвищення соціально-економічного добробуту сільського населення; розроблено рекомендації щодо підвищення результативності управління біоресурсами в контексті інтеграції України у світовий економічний простір; запропоновано науково-прикладні підходи щодо інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів аграрного сектору економіки.

Об'єктивний характер необхідності підвищення добробуту сільського населення засвідчує рівень середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників сільського господарства, що в загальному рейтингу заробітних плат країни займає місце серед четвірки аутсайдерів. Нижчу ніж в сільському господарстві заробітну плату отримують працівники лише трьох сфер – освіти, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги, тимчасового розміщування й організації харчування. Загалом, праця в аграрному секторі на 19,2 % оплачується менше ніж в середньому по національному господарському комплексу.

Дослідження показали, що оплата праці виступає вагомою складовою всіх доходів сільських домогосподарств (табл. 7).

**Таблиця 7 Вартість та структура грошових доходів домогосподарств*
(у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство)**

Грошові доходи	2010р.		2018р.		2018 р. (+/-) до 2010 р.	
	міське	сільське	міське	сільське	міське	сільське
Усього грошових доходів, грн	3358,1	2607,4	9376,2	7929,5	6018,1	5322,1
Грошові доходи у відсотках:						
Оплата праці, %	58,0	38,9	65,1	49,5	7,1	10,6
Доходи від підприємницької діяльності, самозайнятості, %	7,2	5,7	6,9	6,0	-0,3	0,3
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції, %	0,5	13,2	0,4	8,6	-0,1	-4,6
Пенсії, стипендії, допомоги та субсидії, надані готівкою, %	26,7	34,7	21,2	24,4	-5,5	-10,3
Грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи, %	7,6	7,5	6,4	11,5	-1,2	4

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Проте у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство грошові доходи сільських жителів на 1446,7 грн менші за аналогічне значення показника жителів міських поселень. Визначальним фактором при цьому виступає саме оплата праці, питома вага якої в сільському домогосподарстві на 15,6 в. п. поступається аналогічному значенню показника міських домогосподарств. Менші (на 0,9 в. п.) доходи сільських домогосподарств по відношенню до міських від підприємницької діяльності та самозайнятості населення.

Водночас, в структурі грошових доходів сільські домогосподарства мають перевагу по відношенню до міських домогосподарств по доходах від продажу сільськогосподарської продукції (на 8,2 в. п.), наданих готівкою пенсій, стипендій, матеріальної допомоги та субсидій (на 3,2 в. п.), а також за рахунок грошової допомоги від родичів, інших осіб та інших грошових доходів (на 5,1 в. п.). Позитивно оцінюється те, що в сільських домогосподарствах у загальному надходженні грошових доходів зростає частка доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості (на 0,3 в. п.).

Збільшення грошових доходів сільських домогосподарств у 2018 р. по відношенню до 2010 р. на 5322,1 грн відбувається саме за рахунок оплати праці, бо її питома вага в сукупному грошовому доході зросла на 10,6 відсоткових пунктів. Деяко збільшується в грошових доходах сільських домогосподарств частка грошової допомоги від родичів, інших осіб та інших грошових доходів – на 4 відсоткових пунктів. Існуючий приріст оплати праці сільських домогосподарств здійснюється переважно приватним аграрним бізнесом та пояснюється його зацікавленістю у забезпеченні виробничо-господарської діяльності на селі робочою силою. Скорочення частки наданих готівкою пенсії, стипендії, допомоги та субсидій є наслідком реальної, а не декларованої як соціальної, політики державних та регіональних управлінських структур по відношенню як до сільських, так і міських домогосподарств. Протилежні за вектором спрямування структурні зрушення щодо грошової допомоги від родичів, інших осіб та інших грошових доходів на користь сільських домогосподарств (на противагу міським), до певної міри слугують доказом існуючої в національному соціумі загалом суспільної селяниноцентричної свідомості.

Добробут сільського домогосподарства визначається як його грошовими доходами, так і понесеними витратами, збалансування яких формує господарський бюджет та віддзеркалює індивідуальний стиль споживання і життєдіяльності кожної такої соціально-економічної одиниці. Забезпечуючи особисті потреби сільського домогосподарства, його витрати здійснюються на купівлю споживчих та неспоживчих товарів, що мають матеріально-уречевлену та грошово-обслуговуючу форму. Дослідження показують, що за вагомістю в споживчих сукупних витратах найбільшу частку займають продовольчі товари, алкогольні напої та тютюнові вироби, на які в сільських домогосподарствах приходиться 54,6 %, що на 2,6 в. п. перевищує значення міських домогосподарств. Водночас, меншою є питома вага сільських домогосподарств по відношенню до міських стосовно витрат на непродовольчі товари та послуги (на 5,7 в. п.), а також на оплату житла, комунальні продукти та послуги (на 3,6 відсоткових пунктів).

Встановлено, понесені витрати різних за своїми доходами соціальних груп сільських домогосподарств в розрізі конкретних витратних позицій мають суттєві відмінності. Вони фіксуються структурою сукупних витрат сільських домогосподарств за децильними (10%-ми) групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів, що наведені в табл. 8.

Таблиця 8 Структура сукупних витрат сільських домогосподарств України за децильними (10%-ми) групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів* у 2018 р. (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство), %

Сукупні витрати	Всі домогосподарства	у тому числі за децильними (10%-ми) групами за рівнем середньодушових еквівалентних грошових доходів у місяць					Десята (+/-) перша група
		перша	друга	п'ята	дев'ята	десята	
Продукти харчування та безалкогольні напої	50,7	60,6	58,4	52,2	47,2	38,7	-21,9
Алкогольні напої	0,9	0,7	0,7	0,8	0,9	1,0	0,3
Тютюнові вироби	2,0	3,0	2,1	2,3	1,2	1,9	-1,1
Одяг і взуття	5,8	5,1	5,6	5,3	6,6	5,6	0,5
Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	13,8	13,3	14,5	14,2	13,9	10,4	-2,9
Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2,0	1,2	1,6	1,9	2,9	2,8	1,6
Охорона здоров'я	4,3	3,6	3,7	4,3	3,6	3,7	0,1
Транспорт	3,6	1,9	2,7	4,4	4,9	6,0	4,1
Зв'язок	2,2	2,6	2,4	2,1	2,4	1,7	-0,9
Відпочинок і культура	0,8	0,6	0,5	0,5	0,8	2,0	1,4
Освіта	0,6	0,4	0,6	0,4	0,5	0,7	0,3
Ресторани та готелі	1,2	0,7	0,8	0,8	1,1	2,1	1,4
Різні товари та послуги	2,1	1,6	1,8	2,0	2,3	1,9	0,3
Споживчі сукупні витрати:	90,0	95,3	95,4	91,2	88,3	78,5	-16,8
- продовольчі товари	53,6	64,3	61,2	55,3	49,3	41,6	-22,7
- непродовольчі товари	26,7	23,8	25,8	28,0	29,3	25,4	1,6
- послуги	9,7	7,2	8,4	7,9	9,7	11,5	4,3
Неспоживчі сукупні витрати	10,0	4,7	4,6	8,8	11,7	21,5	16,8
Всього сукупних витрат	100	100	100	100	100	100	X

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

В сільських домогосподарствах зростання рівня середньодушових еквівалентних грошових доходів за децильними групами забезпечує підвищення частки сукупних витрат в розрізі таких товарних груп як алкогольні напої, одяг і взуття, предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла, охорона здоров'я, транспорт, відпочинок і культура, ресторани та готелі, різні товари та послуги, а також на неспоживчі сукупні витрати. Водночас, при цьому відбувається зниження частки споживчих сукупних витрат. Це стосується частки

витрат на продовольство, тютюнові вироби, житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива.

Таким чином, підвищення соціально-економічного добробуту сільського населення важливе як для розвитку виробничо-господарської діяльності аграрного сектору економіки, так і для інших галузей та сфер життєдіяльності господарського комплексу. Бо зі зростанням заможності сільських домогосподарств підвищуються їх витрати на підтримку оздоровлення, відпочинок, культуру, послуги тощо. Ці сфери, в свою чергу, сприяють підвищенню соціально-економічної результативності управління біоресурсами аграрного сектору.

Розроблення рекомендацій щодо підвищення результативності управління біоресурсами в контексті інтеграції країни у світовий економічний простір спричинюється: важливістю участі України у світовому поділі праці, в якому поєднання наявних в країні природних та біологічних ресурсів забезпечує певну конкурентну перевагу вітчизняним аграрним товаровиробникам на світовому ринку агропродовольчої продукції; можливістю провести модернізацію країни та обрати траєкторію руху як сільської громади, так і суспільства в цілому у відповідності до сучасних світових стандартів та вивести рівень життя селян до прийняттого за матеріально-грошовим достатком, житлово-комунальними, культурно-побутовими та соціально-інституціональними послугами; перспективністю утвердження позитивних результатів зовнішньоекономічної діяльності господарюючих суб'єктів аграрного сектора на світовому ринку за рахунок новітніх науково-технічних та менеджерських здобутків; наявністю різних форм реалізації парадигми зовнішньополітичної поведінки України та зовнішньоекономічної діяльності її господарюючих суб'єктів в умовах глобалізації світогосподарських зв'язків та блокової міждержавної та внутрішньодержавної регіоналізації.

Роль аграрного сектору економіки України у світовому поділі праці віддзеркалює товарна структура зовнішньої торгівлі (табл. 9).

Негативне зовнішньоекономічне сальдо країни (9852,6 млн дол США) ускладнює висхідний розвиток господарського комплексу та слугує індикатором необхідності докорінної зміни національної зовнішньої торгівлі. На світовому ринку аграрний сектор та агропромисловий комплекс в цілому представлений товарами сировинного призначення, що підтверджується домінуванням в структурі експорту аграрного сектора та пов'язаних з ним галузей агропромислового комплексу такої продукції, як живі тварини, продукти тваринного походження, продукти рослинного походження, жири та олії тваринного або рослинного походження, шкури необроблені, шкіра вичинена. Разом вони складають 39,7 % від всього національного експорту, тоді як частка готових харчових продуктів становить всього 4,1 відсотки. Про сировинний характер зовнішньої торгівлі України опосередковано засвідчує позитивне зовнішньоекономічне сальдо з деревини і виробів з деревини (1190,7 млн дол США), недорогоцінних металів та виробів з них (8057,5 млн дол США), а також від'ємне зовнішньоекономічне сальдо з продажу машин, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання на суму 7300,5 млн дол США.

Таблиця 9 Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2018 р.

Товари	Експорт		Імпорт		Зовнішньоекономічне сальдо, млн дол США
	млн дол США	%	млн дол США	%	
Усього, у т. ч.	47335,0	100	57187,6	100	-9852,6
- живі тварини, продукти тваринного походження	1210,6	2,6	918,0	1,6	292,6
- продукти рослинного походження	9886,1	20,9	1529,2	2,7	8356,9
- жири та олії тваринного або рослинного походження	4496,5	9,5	267,4	0,5	4229,1
- готові харчові продукти	3018,6	6,4	2340,9	4,1	677,7
- мінеральні продукти	4339,6	9,2	14191,9	24,8	-9852,3
- продукція хімічної промисловості	1871,3	4,0	7058,3	12,3	-5187
- шкури необроблені, шкіра вичинена	165,4	0,3	284,9	0,5	-119,5
- деревина і вироби з деревини	1494,6	3,2	303,9	0,5	1190,7
- текстильні матеріали та текстильні вироби	846,6	1,8	2011,7	3,5	-1165,1
- недорогочінні метали та вироби з них	11632,7	24,6	3575,2	6,3	8057,5
- машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	4654,7	9,8	11955,2	20,9	-7300,5
- інші товари	9749	7,7	12751	22,3	-3002

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

В аграрному секторі економіки країни наявні значні резерви щодо нарощування в експорті товарів, що збільшують додану вартість, яка додається у виробничо-господарському ланцюгу на кожній стадії виробництва та переміщення продукції від виробника до споживача. Аргументами слугує низька питома вага готових для споживання товарів в структурі зовнішньої торгівлі (готові харчові продукти, деревина і вироби з деревини), а також від'ємні зовнішньоекономічні сальдо від продажу шкур необроблених та шкір вичинених, текстильних матеріалів та текстильних виробів. Подолання від'ємного зовнішньоекономічного сальдо передбачає імпортозаміщення продукції, що в змозі ефективно виробляти аграрний сектор, а також здійснення заміщення мінеральних продуктів та продукцію хімічної промисловості на базі енергозбереження та надійного інноваційного забезпечення, в тому числі за рахунок роялті та інших послуг, пов'язаних з використанням інтелектуальної власності.

Запропоновані науково-прикладні підходи щодо інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів аграрного сектору економіки ґрунтуються на його системній цілісності, складові якої посилюють свій потенціал та проявляють синергію завдяки управлінського впливу.

Інноваційний процес включає використання інновацій в залежних від об'єктів форматах та віддзеркалює їх різну за ринковим змістом сутність, в основі якої знаходяться технічні, технологічні, організаційні, маркетингові та менеджерські результати наукових здобутків, що спрямовані на задоволення попиту споживачів та отримання конкурентних переваг на ринку. Наукові дослідження та розробки, що призначені створювати різнопланові інноваційні продукти, здебільшого проводяться працівниками, які професійно займаються відповідною роботою. Тому динаміка чисельності працівників у суб'єктах господарювання, зайнятих науковими дослідженнями та науково-технічною діяльністю, досить об'єктивно показує реальний стан та тенденції створення інноваційного продукту для господарського комплексу країни, в тому числі аграрного сектора.

Встановлено, що скорочення чисельності працівників, зайнятих науковими дослідженнями та розробками, в більшій мірі відбуваються в області фундаментальної науки (рис. 6). Приріст зайнятих науковців у фізичних осіб-підприємців та зайнятих іншою професійною, науковою та технічною діяльністю не компенсує загальної втрати науковців.

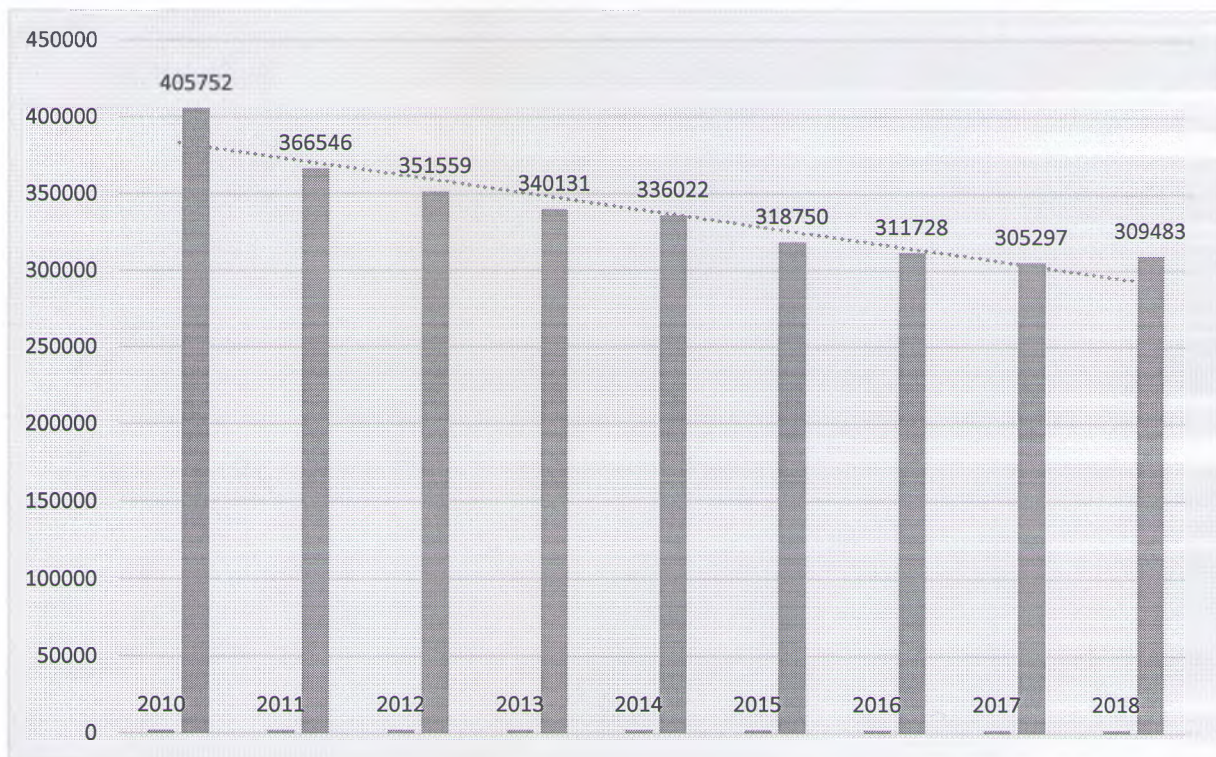

Рисунок 6 – Динаміка чисельності працівників, зайнятих науковими дослідженнями та розробками в Україні, осіб

Джерело: власна розробка автора за даними Державної служби статистики України.

За питомою вагою осіб, які мають вищу освіту, (повну, базову, неповну) жителі сільської місцевості суттєво поступаються жителям міста. При цьому формується досить стійкий тренд щорічного зниження частки населення в сільській місцевості з повною вищою освітою, що негативно впливає на науково-інноваційного забезпечення управління біоресурсами в аграрному секторі. В селі та місті мають місце різні спрямування частки питомої ваги жителів з повною вищою

освітою: у сільських поселеннях вона зменшується, а у міських зростає. Внаслідок чого розрив між містом і селом в сфері вищої освіти збільшується на користь міських жителів.

Пропонується подолати існуючий негативний тренд за рахунок спеціально призначених для цього видатків на освіту з Державного бюджету України та місцевих бюджетів сільських об'єднаних територіальних громад для цільової підготовки фахівців в закладах вищої освіти аграрного профілю. Об'єктивною основою підвищення рівня вищої освіти жителів сільської місцевості виступає необхідність впровадження в практику господарювання сучасних науково-технічних досягнень, наявність глибинних структурних зрушень ринкового середовища, динамічність змін оточуючого довкілля, перспективність використання аграрним сектором інноваційної моделі розвитку.

Важливість надійного інноваційно-інвестиційне забезпечення управління біоресурсами на наукових засадах в аграрному секторі економіки слугує висока питома вага утворення відходів як в цій галузі, так і пов'язаній з нею економічних сферах. Сільське, лісове та рибне господарство разом з переробною промисловістю займають другу сходинку в рейтингу утворювачів відходів I–IV класів небезпеки серед основних видів економічної діяльності і домогосподарствах України. Проте всі галузі агропромислового комплексу щорічно знижують утворення відходів, що з позицій управління біоресурсами варто оцінювати позитивно.

Підтримувати прогрес у скороченні утворення відходів покликані капітальні інвестиції, що спрямовані на охорону навколишнього природного середовища (табл. 10).

Таблиця 10 Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища за напрямками в Україні, млн грн

Напрями	Роки					2018 р. у % до 2014 р.
	2014	2015	2016	2017	2018	
Усього	7959,9	7675,6	13390,5	11025,6	10074,3	x
- на охорону атмосферного повітря, попередження змін клімату	1915,1	1422,9	2502,8	2608,1	3505,9	183,1
- очищення зворотних вод	1122,2	848,9	1160	1276,5	1692,6	150,8
- поводження з відходами	784	737,5	2208,7	2471	1182,1	150,8
- захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод	359,9	388,3	420	1284,5	1444,3	401,3
- зниження шумового і вібраційного впливу	9,9	40,8	94,8	161,5	60,3	609,1
- збереження біорізноманіття і середовища існування	11,5	22,4	49,6	177,3	73,4	638,3
- радіаційну безпеку	3745,1	4205	6944	3012,4	2036,5	54,4
- науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування	6,2	2,1	2,4	3,8	5,7	91,9
- інші напрями природоохоронної діяльності	6	7,7	8,2	30,5	73,5	1225,0

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища за такими напрямками, як збереження біорізноманіття і середовища існування, науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування та інші напрями природоохоронної діяльності належать до числа аутсайдерів за абсолютною і відносною величинами інвестиційних вкладень. Так, капітальні інвестиції на науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування складають всього 5,7 млн грн, або 0,1 % від вартості всіх інвестицій. При тому, що в Україні відбувається загальний приріст капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища (на 26,6 %), обсяг інвестування науково-дослідних робіт природоохоронного характеру скорочується.

Пропонується збільшення капітальних інвестицій на науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування та на збереження біорізноманіття і середовища існування в обсязі, що не нижчий середнього значення виділених капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища за основними напрямками національної економіки. При цьому частку на науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування рекомендується унормувати в бюджетній системі України.

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставленої мети й основних задач дисертаційного дослідження у дисертації здійснено обґрунтування теоретичних та методологічних положень, розроблено методичні й прикладні рекомендації щодо управління біоресурсами в аграрному секторі економіки.

1. Обґрунтовано, що управління розвитком біоресурсами в аграрному секторі економіки в якості економічної категорії відображає найзагальніші та найістотніші явища реальної економічної дійсності, основними властивостями якої є: множинність змісту та результатів соціально-економічних процесів; залежність результативності від природних та соціально-економічних чинників; вичерпування, відновлення та нарощування біоресурсів; руйнування, збереження та удосконалення природних ресурсів в процесі їх використання; а також цілеспрямованість; системність та динамічність. Сучасна множинність біоресурсів виступає результатом цивілізаційної еволюції в частині зміненої продуктивності відібраних людиною для використання рослин і тварин; а біоресурси та природокористування виступають в якості загальнолюдської цінності, від якої залежить подальший розвиток цивілізації.

2. Доведено, що зміст системи управління біоресурсами в аграрному секторі економіки формується в результаті взаємодії людини та оточуючого природного середовища під час здійснюваної виробничо-господарської діяльності. Біоресурси виступають в якості явища та процесів, що породжують науково прикладні проблеми, які обираються для пізнання як об'єкт дослідження. В реальній економіці біоресурси є об'єктом управління, що потребує спеціально організованих впливів ззовні для досягнення визначених цілей. Цілісна єдність функціональних та інституціональних елементів системи управління біоресурсами аграрного сектора

має дуальний характер, що формує зміст, якість, інгресію та синергію управлінського процесу.

Інституціональний зміст системи управління біоресурсами відбиває існуючу в аграрному секторі економіки систему соціально-економічних відносин, втілення яких відбувається на основі управлінської інгресії, що поєднує різнопланові економічні, соціально-демографічні, природно-екологічні й інші комплекси виробничо-господарської та ринкової діяльності. Розвиток принципів управління біоресурсами аграрного сектору економіки передбачає: орієнтування системи правил менеджменту на підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності; формування організаційної культури, що стимулює людей на командну роботу та забезпечує появу синергізму від спільної діяльності колективу; заохочення саморозвитку працівників, які в якості носіїв інтелектуальної власності слугують важливим джерелом надходження додаткової вартості.

3. Дослідженнями встановлено, що в процесі взаємодії біоресурсів з економічною та соціальною системами людина здійснює інтеграційну функцію кон'югації. Будучи об'єктом, що взаємодіє з навколишнім середовищем, соціальна система забезпечує внутрішню структуру й впорядкованість економічних процесів аграрного сектору економіки, який завдяки своїм особливостям виокремлюється серед інших соціально-економічних об'єктів. Характерними рисами аграрного сектора економіки як соціально-економічної системи є: цілісність, єдність, організованість, завершеність, інституціональність, урегульованість, автономність, структурність, результативність, локальність, наявність внутрішніх та зовнішніх зв'язків.

4. Встановлено, що формування системи методів дослідження управління біоресурсами в аграрному секторі економіки (всезагальні філософські, загальнонаукові, спеціальні) значною мірою сприяє вирішенню проблеми підвищення соціально-економічної результативності галузі шляхом її наукового пізнання й цілеспрямованого перетворення в інтересах як сільського населення та суспільства в цілому, так і оточуючого природного середовища. Центральне місце в цьому процесі займає людина, дуальність якої проявляється в здійсненні управлінської функції як суб'єкта по відношенню до біоресурсів, та яка, водночас, виступає специфічним біологічним ресурсом в якості управлінського об'єкта.

5. В загальносвітовій еволюції управління біоресурсами аграрного сектору економіки України являє собою окремий предмет наукового дослідження щодо одиничного й неповторного явища економіко-соціально-екологічної природи. Відтак, науково-методологічні надбання аграрної економічної науки щодо ефективних перетворень реального сектора господарського комплексу слугують як вітчизняному сільському господарству, так і світовому аграрному сектору в частині формування функціональної системи управління біоресурсами планетарного масштабу. Діалектика цього процесу полягає в тому, що будучи загальним по відношенню до екологізації агропродовольчого виробництва, управління біоресурсами аграрного сектора України є одиничним конкретним явищем щодо еволюції природокористування цивілізації в цілому. Для аграрного сектору економіки України притаманна система властивостей та особливостей, що

приналежні тільки вітчизняному економіко-соціально-екологічному явищу, і які мають конкретні якісні та кількісні характеристики й відмінності від інших подібних явищ. Адже їх перебіг відбувається в інших країнах, в інших природно-кліматичних та інституціональних умовах, в інших секторах економіки, в інший період часу.

6. Розроблено науково-методологічний підхід щодо комплексної оцінки результативності управління біоресурсами в аграрному секторі системою економічних, соціальних, екологічних та інституціональних показників. При цьому економічні характеристики відбивають абсолютні та відносні величини кількісного та якісного виміру основних виробничо-господарських ресурсів, а також продуктивність та ефективність їх використання. Обґрунтовується належність в умовах ринкової економіки абсолютних розмірів наявних ресурсів (земельних, валових, товарних, активів, трудових тощо) до об'єктивних показників результативності управління біоресурсами. Соціальні характеристики відбивають абсолютні та відносні величини кількісного та якісного виміру сільських трудових ресурсів, умови їх життєдіяльності та продуктивність використання. Екологічні характеристики відбивають абсолютні та відносні величини кількісного та якісного виміру екологічної сталості. Інституціональні характеристики відбивають абсолютні та відносні величини кількісного та якісного виміру релевантності управління біоресурсами, в тому числі на предмет відповідності традиціям сільського способу життя та ведення аграрного підприємництва.

7. Доведено, що приріст створеної в сільському господарстві додаткової вартості слугує мультиплікатором зростання валового внутрішнього продукту. Вироблена в аграрному секторі продукції сприяє створенню додаткової вартості в промисловості, торгівлі, транспорті, складському господарстві, організації харчування, фінансовій та страховій діяльності, операціях з нерухомим майном, науковій та технічній діяльності, охороні здоров'я, освіті й наданні інших видів послуг. Високопродуктивне управління розвитком біоресурсів в аграрному секторі об'єктивно викликає економічне зростання у країні і сприяє вирішенню проблем як економічного, так і соціально-демографічного та інституціонально-політичного плану.

8. На основі аналізу ресурсного потенціалу аграрного сектору економіки виявлено, що втрати його біологічних ресурсів протягом періоду дослідження мають системний характер та негативно впливають на економічну, екологічну та соціальну сфери життєдіяльності сільської громади. В рослинництві зростає інтенсивність використання землі, посилюється монокультурність галузі та порушується екологічно обґрунтована система сівозмін. В тваринництві скорочується поголів'я всіх основних видів тварин, що знижує біоенергетику та природну родючість ґрунтів, розриває біологічний кругообіг поживних речовин в сільському господарстві, послаблює його кредитоздатність, зменшує економічну стійкість аграрних господарюючих суб'єктів, посилює сезонність праці, скорочує зайнятість сільського населення та збіднює його інституції.

9. Встановлена неоднозначність оцінки економічної результативності управління біоресурсами, що витікає з наявності в аграрному секторі протилежних

трендів, з одного боку, має місце зростання обсягів виробництва окремих видів рослинницької продукції та підвищення продуктивності використання найбільш вагомих складових ресурсного потенціалу, а з іншого – відбувається скорочення виробництва основних видів продукції тваринництва, зростає в останні роки частка збиткових підприємств та збільшується вартість отриманих ними фінансових збитків, формується стійка тенденція зниження рентабельності від загальногосподарської та операційної діяльності. Скорочення споживання населенням основних продуктів харчування протягом року в розрахунку на одну особу вказує на зниження інтегральної оцінки соціально-економічної результативності аграрного сектору та слугує аргументом проведення послідовної державної регуляторної політики на користь пріоритетного розвитку сільського господарства, ствердження в ньому багатокладності, відродження сільської соціально-побутової сфери та застосування інших інституціональних інструментів з удосконалення управління біоресурсами.

10. Обґрунтовано доцільність забезпечення розвитку багатокладності в аграрному секторі як чинника підвищення соціально-економічної результативності управління біоресурсами аграрного сектору економіки. Підґрунтям багатокладності слугує існуючий на сьогодні розподіл праці між сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими господарствами та господарствами населення при виробництві сільськогосподарської продукції й перспективність диверсифікації виробничо-господарської діяльності аграрного сектору. Сільська багатокладність гарантує кожному сільському мешканцю можливість вибору прийнятної для нього форми господарювання на землі згідно його земельних та грошово-майнових ресурсів, світогляду, інтелекту, мотивації, фізичних, професійних, освітньо-кваліфікаційних та інших індивідуальних особливостей.

11. Аргументовано важливість поєднання державних регуляторів та використання ринкового саморегулювання господарської діяльності в аграрному секторі в якості вихідного положення стратегічного управління біоресурсами для збалансування підприємницьких засад, прав власності та екологічної безпеки ведення сучасного землеробства. Визначено, що державна регуляторна політика з управління біоресурсами в аграрному секторі потребує удосконалення на наукових засадах, зокрема в частині реалізації конституційних положень щодо права володіти, користуватися і розпоряджатися власністю та гарантування права власності на землю сільськогосподарського призначення.

12. Сформульовано науково-прикладні рекомендації стосовно відродження сільської соціально-побутової сфери як базової складової ефективного управління біоресурсами в аграрному секторі, що передбачає збереження вищих темпів приросту забезпечення житлового фонду сільської місцевості основними складовими інженерного комплексу (водопроводом, опаленням, каналізацією, природним газом) для вирівнювання якості комунального обслуговування з міським населенням. Усунення існуючих диспропорцій між селом та містом в інженерно-комунальному обслуговуванні надає можливість мотивувати сільських мешканців

підвищувати результативність використання біологічних та природних ресурсів й зменшує відтік з аграрного сектору людського капіталу.

13. Встановлено належність рівня добробуту сільського населення до чинників впливу на соціально-економічну результативність управління біоресурсами аграрного сектора. Дослідження структури сукупних витрат сільських домогосподарств за децильними (10%-ми) групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів, показують, що по мірі зростання заможності, сільське населення збільшує витрати на предмети домашнього вжитку, побутову техніку, транспортні засоби, купівлю нерухомості, будівництво житла та господарських будівель, поточне утримання житла, придбання акцій, освіту, оздоровлення, відпочинок, культуру, послуги. Їх використання як безпосередньо, так і опосередковано сприяє підвищенню результативності управління біоресурсами аграрного сектора й розвитку інших сфер життєдіяльності господарського комплексу країни.

14. З'ясовано, що домінування в структурі експорту аграрного сектора економіки та пов'язаних з ним галузей агропромислового комплексу сировинної продукції, на яку приходить 39,7 % від всього національного експорту при частці готових харчових продуктів – всього 6,4%, слугує аргументом на користь нарощування в експорті товарів з більшою доданою вартістю. Обґрунтовується необхідність подолання від'ємного національного зовнішньоекономічного сальдо за рахунок: імпортозаміщення продукції, що в змозі ефективно виробляти вітчизняний аграрний сектор; збільшення в абсолютних та відносних величинах вартості експортних товарів послуг, отриманих аграрним сектором на науково-інноваційній основі; проведення модернізації виробничо-господарської діяльності аграрного сектора, що забезпечує зростання в ньому частки інтелектуальної власності та продукції, виробленої за енергозберігаючими технологіями.

15. Визначено, що капітальні інвестиції на збереження біорізноманіття і середовища існування та на науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування є найменшими серед всіх інших напрямів, а їх спільна частка не перевищує 0,8 % від вартості всіх природоохоронних інвестицій. Обсяг інвестування науково-дослідних робіт природоохоронного характеру скорочується (на 8,1 %) при загальному зростанні (на 26,6 %) капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища. Для приведення інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів аграрного сектора у відповідність до вимог сучасності, рекомендовано збільшення капітальних інвестицій на науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування та на збереження біорізноманіття і середовища існування до рівня, що не нижчий середнього значення виділених капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища за всіма основними напрямками в національному господарському комплексі.

Список публікацій здобувача

1. Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

1.1. Монографії

1. Захарченко О.В. Наукові та прикладні засади управління розвитком біоресурсів та природокористування в аграрному секторі : Монографія – Одеса: КП ОМД, 2019.- 307с.

2. Zakharchenko O.V. Marketing of sugar industry in Ukraine (Chapter 3.1.) Management of agrarian production structures in the conditions of globalization processes. Monograph. Edited by Scientific and Leading editors: Vitalii Nitsenko, Tatyana Mostenska, Abbas Mardani. - Odessa - Kyiv - Skudai-Johor - Olsztyn: Bookmarked Publishing & Editing, 2019. С. 127-149. *(Особистий внесок – виокремлено тенденції розвитку ринку продукції рослинництва).*

3. Zakharchenko O.V. Social-economic and environmental sustainability of reform: indicators and methods of evaluation (Chapter 4.) Management of enterprise development in the conditions of institutional changes and reforming of the economy. Monograph. Edited by Scientific and Leading editors: Vitalii Nitsenko, Tatyana Mostenska, Abbas Mardani. - Odessa - Kyiv - Skudai-Johor - Olsztyn: Bookmarked Publishing & Editing, 2019. С. 57-65. *(Особистий внесок – виокремлено проблеми стійкості процесу впровадження реформи з точки зору показника рівня життя).*

1.2. Статті, у наукових фахових виданнях України та у виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз

4. Захарченко О.В. Еколого-економічні проблеми природокористування в регіоні // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького. Серія «Економічні науки». 2012. Том 14, №4 (54) – Львів: вид-во ФОП Корпан Б.І., С. 167-171.

5. Захарченко О.В. Сучасні проблеми управління розвитком аграрного сектора економіки // Збірник наукових праць Харківського національного аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». 2012. №9– Харків: вид-во п/в «Комуніст - 1», ХНАУ, С. 99-104.

6. Захарченко О.В. Управління земельними ресурсами як чинник аграрного розвитку // Збірник науковий праць Харківського національного аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». 2012. №10 – Харків: вид-во п/в «Комуніст – 1», ХНАУ, С. 77-83.

7. Захарченко О.В. Історичні аспекти дослідження розвитку біоресурсів і природокористування // Науковий журнал Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». 2012. Випуск 4 (52) – Суми: вид-во СНАУ, С. 10-13.

8. Захарченко О.В. Методологічні основи дослідження управління біоресурсами і природокористуванням в аграрних підприємствах // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. 2013. Вип. 137. – Харків: ХНТУСГ, С. 103–109.

9. Захарченко О.В. Аналіз маркетингової діяльності сільськогосподарські підприємств Черкаської області щодо м'ясо-продуктового підкомплексу та її вплив на їх конкурентоспроможність // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2013. №2 (22), том3 – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», С. 134-145.

10. Захарченко О.В. Стан та перспективи розвитку ринку зерна в Україні // Економіка та управління АПК: зб. наук. праць. 2013. Вип.10 (102)– Біла Церква, С. 37-42.

11. Захарченко О.В. Наукові основи раціонального природокористування // Збірник науковий праць Харківського національного аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». 2013. №8 – Харків: вид-во п/в «Комуніст - 1», ХНАУ, С. 105-109.

12. Захарченко О.В. Захист сільськогосподарських культур як складової управління біоресурсами та природокористуванням // Збірник науковий праць Харківського національного аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». 2013. №11. – Харків: вид-во п/в «Комуніст - 1», ХНАУ, С. 132-136.

13. Захарченко О.В. Наукове забезпечення розвитку біоресурсів та природокористування // Наукові праці Національного університету харчових технологій. Серія «Економічні науки». 2013. №48. – Київ: вид-во НУХТ, НУХТ, С. 107-112. *Включено до міжнародних науко метричних каталогів та баз даних: Index Copernicus.*

14. Захарченко О.В. Оцінка та проблеми сталого розвитку у світі // Збірник науковий праць Харківського національного аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». №6, 2014р. – Харків: вид-во п/в «Комуніст - 1», ХНАУ, 2014. С. 111-118.

15. Захарченко О.В. Економічна ефективність господарювання сільськогосподарські підприємств в ринкових умовах. Збірник науковий праць Харківського національного аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». №7, 2014р. – Харків: вид-во п/в «Комуніст - 1», ХНАУ, 2014. С. 112-118.

16. Захарченко О.В. Сучасний стан та перспективи розвитку галузі свинарства у світі. Науковий журнал Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». Випуск 5 (60) – Суми: вид-во СНАУ, 2014. С.61-64.

17. Захарченко О.В. Сучасний стан та оцінка розвитку ринку зерна в Україні. Науковий журнал Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». Випуск 8 (61) – Суми: вид-во СНАУ, 2014. С. 54-58.

18. Захарченко О.В. Сталий розвиток регіонів України Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. -Вип.1 (8). – Т.2. – Полтава: ПДАА. – 2014. С. 117–126с.

19. Захарченко О.В. Перспективи розвитку сільського туризму. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету

(економічні науки) / За ред. Л.В. Синяєвої – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2014 - №4 (28). С. 97-100.

20. Захарченко О.В. Тенденції, проблеми та перспективи розвитку галузі виноградарства в Україні Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. Вип. 161. – Харків: ХНТУСГ. – 2015. С. 152–159.

21. Захарченко О.В. Тенденції розвитку та напрямки підвищення конкурентоспроможності виробництва зерна на сільськогосподарські підприємствах. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. Вип. 162. – Харків: ХНТУСГ. – 2015. С. 139–147.

22. Захарченко О.В. Дефініція «агрологістики» в сучасній економічній думці. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Спецвипуск 2015 року. – Полтава: ПДАА. – 2015. С. 76-81.

23. Захарченко О.В. Проблеми раціонального використання та оптимізації структури посівних площ в Україні. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Вип. 2 (9). – Полтава: ПДАА. – 2014. С. 157–163.

24. Захарченко О.В. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку галузі свинарства в умовах кризи. Збірник наукових праць Харківського національного аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». №4, 2015р. – Харків: вид-во п/в «Комуніст - 1», ХНАУ, 2015. С. 183-191.

25. Захарченко О.В. Розвиток галузі м'ясного скотарства в умовах глобалізації. Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць Вип.2 (177)/ Наук. ред. І.Г. Манцуров. – К., 2016. С. 71-75.

26. Захарченко О.В. Управління ризиками на підприємствах тваринництва. Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць Вип. №3 (178). / Наук. Ред.. І.Г.Манцуров –К., 2016. С. 61–66.

27. Захарченко О.В. Аналіз та напрямки вирішення проблем з твердими побутовими відходами . Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць Вип. №3 (190). – К., 2017. С. 22–29.

28. Захарченко О.В. Ресурсозберігаючі технології як чинник формування конкурентних переваг у сільськогосподарському виробництві. Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць Вип. №6 (193). – К., 2017. С. 61–66.

29. Захарченко О.В. Державна підтримка розвитку галузі рослинництва на сучасному етапі. Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць Вип. 7-8 (194-195). – К., 2017. С. 62-70.

30. Захарченко О.В. Утилізація відходів природного походження аграрних формувань: проблемний аспект. Збірник наукових праць Харківського національного аграрного університету «Вісник ХНАУ». Серія «Економічні науки». №1, 2017р. – Харків: вид-во п/в «Комуніст – 1», ХНАУ, 2017. С. 58-67.

31. Сахацький М.П., Захарченко О.В., П.М. Сахацький Управління збутовою діяльністю м'ясопереробних підприємств // Вісник Прикарпатського університету. Серія «Економіка». Випуск 12. – Івано-Франківськ: Плай. 2017. – С. 209-214.

(Особистий внесок – визначено складові елементи системи управління збутовою діяльністю).

32. Захарченко О.В., Сахацький М.П., Запша Г.М. Розвиток організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств в умовах модернізації та технологічного оновлення виробництва. Вісник Прикарпатського Університету. Економіка. 2019. Вип. XIV. Івано-Франківськ: Плай, 2019. С. 70-75. *(Особистий внесок – виокремлено рекомендації щодо розвитку організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств в умовах різноукладності).*

33. Zakharchenko Oleg V. Assessment of waste formation and prospects of implementing environmentally friendly wasteless technologies in livestock industry Науковий вісник Полісся [Текст]. – Чернігів: ЧНТУ, 2017. – № 3 (11). Ч. 2. – 222, [2] с. С. 82-88. **Включено до міжнародних науко метричних каталогів та баз даних: Web of science.**

34. Zakharchenko Oleg V., Yevdokimova Olha M., Kolodynskyi Sergii B., Smelianets Tetiana V., and Bileha Olena V. Introduction of Energy Efficient Technologies in the Livestock Complex of Ukraine Journal of Advanced Research in Law and Economics, Volume IX, Fall, 6(36), 2018: S. 2190 – 2201. *(Особистий внесок – визначено вплив енергоефективних технологій в тваринницькій галузі).* **Включено до міжнародних науко метричних каталогів та баз даних: Scopus.**

35. Shashyna Maryna V., Zakharchenko Oleg V., Darushyn Oleksandr V., Buryk Zoriana M., Shpinkovska Maria I. Agroindustrial Complex in the Eastern European Countries in the Context of Sustainable Development. The Journal of Social Sciences Research, Special Issue. 5, pp: 549-562, 2018 *(Особистий внесок – визначено вплив компонентів державної підтримки на агропромисловий комплекс).* **Включено до міжнародних науко метричних каталогів та баз даних: Scopus.**

36. Zakharchenko Oleg V., Eremina Alina R., Ushakov Denis S., Odintsov Oleh M., Mylnichenko Serhii M. Management of Reputation Risks at the Agricultural Enterprises of Eastern Europe as a Component of Increasing Their Competitiveness Journal of Reviews on Global Economics: Volume 8, 2019, p. 859-872. *(Особистий внесок – розкрито фактори впливу на конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств Східної Європи).* **Включено до міжнародних науко метричних каталогів та баз даних: Scopus.**

1.3. Статті у зарубіжних періодичних виданнях

37. Zakharchenko O.V. Development of the competitiveness of agricultural enterprises and methodological support of its assessment. International scientific journal «PROGRESS» – Tbilisi: International Publishing House «PROGRESS», 2014, № 7-8. S. 60–64.

38. Zakharchenko O.V. Development of the agricultural sector in the context of economic globalization. Economy and sociology. Theoretical and scientific journal, founded 1953. Chisinau: Nr.3, 2014. S. 93–95.

39. Zakharchenko O.V. Ways to enhance the competitiveness of Ukrainian agricultural enterprises. International scientific journal «PROGRESS» – Tbilisi: International Publishing House «PROGRESS», 2015, № 1-2. S. 55–58.

40. Zakharchenko O.V. Efficiency and problems of rational use of agricultural lands in agricultural enterprises. International scientific journal «PROGRESS» – Tbilisi: International Publishing House «PROGRESS», 2015, № 3-4. S. 44–49.

41. Zakharchenko O.V. Ecological risks in agriculture: problem-oriented approach «EUREKA: Social and Humanities» Volume 3(9), 2017. S. 12-18.

2. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

42. Захарченко О.В., Рубаненко Н.І. Сучасний стан та шляхи виходу з кризи підприємств будівельної галузі // Інноваційна парадигма сучасного розвитку маркетингу: матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів, молодих вчених, викладачів (м.Одеса, 21 трав. 2010р.). Одеса, 2010. С.11-14. *(Особистий внесок – розкрито антикризові заходи для стабілізації будівельної галузі).*

43. Захарченко О.В. Роль екологічної політики в управлінні економікою в умовах глобалізації // Розвиток маркетингової діяльності в умовах економічної глобалізації: матеріали IV міжвузівської наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 квіт. 2012р.). Одеса, 2012. С. 57-61.

44. Захарченко О.В. Взаємодія суспільства і природи та їх закономірності // Проблеми сучасного управління: економічні, екологічні, політико-правові, історичні, ментальні аспекти: матеріали 8 мсеукр. наук.-практ. конференції (м. Одеса, 14 лист. 2012р.). Одеса, 2012. С. 10-12.

45. Захарченко О.В., Сахацький М.П. Глобалізація та проблеми розвитку українського сільськогосподарського виробництва // Маркетинг на міжнародних ринках товарів і послуг: глобальні аспекти: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. викладачів, аспірантів і студентів (Словаччина, 14-15 лют. 2013р.). Порпад, 2013. С. 226-228. *(Особистий внесок – розкрито причини, які призвели до глобальних проблем в сільськогосподарському виробництві).*

46. Захарченко О.В. Конкурентоспроможність на ринку молока і молочних продуктів // World economy, finances and investments: modern view of the actual problems: materials of the III international research and practice conference (s. Donetsk, 25-27 May 2013). Donetsk. 2013. P. 46-50.

47. Захарченко О.В. Розвиток ринків сільськогосподарської продукції і продовольства в умовах глобалізації // Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи: матеріали 5 міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Харків, 8-10 квіт. 2014р.). Харків, 2014. С. 124-126.

48. Захарченко О.В. Теоретичні основи районування // Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи: матеріали 6 міжнарод. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Харків, 8-10 квіт. 2015р.). Харків, 2015. С. 59-62.

49. Онищенко Н.В., Захарченко О.В., Захарченко М.Ю. Сучасні механізми функціонування українсько-польських відносин // 25 років Договору між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво: спроба балансу: матеріали III Українсько-польського наук. форуму (с. Olsztyn 11-12 травня 2017р.). Olsztyn, 2017. P 19-23. *(Особистий внесок – виокремлено основні напрями співпраці в аграрному секторі).*

50. Захарченко О.В., Захарченко М.Ю. Оцінка формування відходів та перспективи впровадження екологічно чистих безвідходних технологій в галузі тваринництва // Актуальні проблеми сучасного управління в соціально-економічних, гуманітарних та технічних системах: зб. наук. праць за матеріалами XIII всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю (м. Одеса, 23 лист., 2017р). Одеса, 2017. С. 24-35. *(Особистий внесок – визначено проблеми ефективного використання відходів життєдіяльності тварин).*

51. Захарченко О.В., Войтович Є.В. Підвищення міжнародної конкурентоспроможності продукції – основні напрями // Розвиток маркетингової діяльності в умовах економічної глобалізації: матеріали X міжнар. наук.-практ. конф. (м.Одеса, 24 квіт. 2018р.). Одеса, 2018. С. 43-48. *(Особистий внесок – розроблено рекомендації щодо підвищення конкурентоспроможності продукції на світовому ринку).*

52. Захарченко О.В., Дарушин О.В. Прикладні аспекти реорганізації потенціалу інвестиційно-будівельної сфери регіону // Традиції та нові наукові стратегії у Центральній та Східній Європі: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 29–30 черв. 2018 р.). Київ, 2018. С. 69-71. *(Особистий внесок – визначено вектори розвитку інвестиційно-будівельної сфери).*

53. Kramskyi Sergii, Zakharchenko Oleg. International projects, programs scientific and educational cooperation // Реалізація спільних міжнародних проектів та реформування відносин: наука, виробництво і ринок: матеріали I міжнар. наук.-практ. конф. (м.Одеса, 26-27 вер. 2018р.). Одеса, 2018. С. 47-49. *(Особистий внесок – визначено пріоритети міжнародної кооперації закладів освіти).*

54. Захарченко О.В., Захарченко М.Ю., Крамський С.О. Формування команди реалізації проекту на базисі імітаційної моделі : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професорів Фоміна Ю.Я. і Семенова В.С. (Одеса-Стамбул-Одеса, 24-28 квіт. 2019.). Одеса, 2019. С. 366-369. *(Особистий внесок – розкрито алгоритм процесу імітаційного моделювання).*

55. Колодинський С.Б., Захарченко О.В., Гарас О.М. Інноваційний маркетинг як складова регіональної інфраструктури // Розвиток маркетингової діяльності в умовах економічної глобалізації: матеріали XI міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 23 квіт. 2019 р.). Одеса, 2019. С.163-168 *(Особистий внесок – надано пропозиції щодо створення та реалізації інфраструктури інноваційної діяльності на регіональному рівні).*

56. Колодинський С.Б., Захарченко О.В., Гарас О.М. Особливості управління технічними аспектами будівельних проектів // тези доповідей 75-ї наук.-техн. конф. проф.-викл. складу Одеської державної академії будівництва та архітектури (м. Одеса, 16-17 травня 2019р.). Одеса, 2019. С. 188. *(Особистий внесок – розкрито можливість управління використанням машин за часом та продуктивністю).*

57. Колодинський С.Б., Захарченко О.В. Послідовність інноваційних впроваджень. Розвиток економічної системи країни в контексті міжнародного співробітництва: Збірник тез наукових робіт учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2019 р.). Одеса, 2019. С. 53-55. *(Особистий внесок – визначено етапи розробки інновацій на підприємствах).*

3. Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

58. Захарченко О.В. Стан та тенденції розвитку управління біоресурсами в аграрному секторі. Одеса. 2019р. 42с. (Препринт/Одеса).

59. Захарченко О.В. Економічна та соціальна результативність управління біоресурсами в аграрному секторі. Одеса. 2019р. 42с. (Препринт/Одеса).

60. Колодинський С.Б., Захарченко О.В., Бабій О.М. Сучасний менеджмент інноваційних бізнес-структур. International periodic scientific journal «Modern engineering and innovative technologies», Issue №7 Part 5 March 2019 - г. Карлсруэ, Германия. 2019. С. 45-51. *(Особистий внесок – визначено роль інтелектуальної праці в системі управління підприємствами).*

АНОТАЦІЯ

Захарченко О.В. Управління біоресурсами в аграрному секторі економіки: теорія, методологія, практика. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Одеська державна академія будівництва та архітектури, Одеса, 2020; Миколаївський національний аграрний університет, Миколаїв, 2020.

Дисертаційна робота присвячена обґрунтуванню теоретико-методологічних положень та розробці методичних й науково-прикладних рекомендацій щодо управління біоресурсами в аграрному секторі економіки.

У дисертації розвинуто теоретичні основи управління біоресурсами в аграрному секторі шляхом ідентифікації понятійно-категоріального апарату та визначено властивості досліджуваного явища економіко-соціально-екологічної природи. Розкрито зміст системи управління, функціональні та інституціональні складові якої породжують якість, інгресію та синергію управлінського процесу стосовно біоресурсів аграрного сектора. Висвітлено взаємозв'язок біоресурсів з економічною та соціальною системами на основі кон'югації.

Обґрунтовано методологічні основи дослідження управління біоресурсами в аграрному секторі. Узагальнено світовий досвід управління біоресурсами в аграрному секторі для формування наукового інструментарію виведення галузі на рівень сучасних вимог. Розроблено методичне забезпечення оцінки результативності управління біоресурсами в аграрному секторі.

Проведено діагностику макро- та мікроекономічних умов управління біоресурсами в аграрному секторі як відкритої економіко-соціально-екологічної системи. Проаналізовано ресурсний потенціал управління біоресурсами в аграрному секторі. Оцінено економічну та соціальну результативність управління біоресурсами в аграрному секторі.

Обґрунтовано розвиток багатуокладності в аграрному секторі як чинника підвищення соціально-економічної результативності біоресурсів аграрного сектора. Визначено пріоритети державної регуляторної політики з управління біоресурсами в

аграрному секторі. Розроблено концептуальні основи відродження сільської соціально-побутової сфери.

Обґрунтовано необхідність підвищення соціально-економічного добробуту сільського населення. Розроблено рекомендації щодо підвищення результативності управління біоресурсами в контексті інтеграції України у світовий економічний простір. Запропоновано науково-прикладні підходи щодо інноваційно-інвестиційного забезпечення управління екологічним розвитком біоресурсів аграрного сектора.

Ключові слова: управління, біоресурси, природокористування, аграрний сектор, результативність, економіко-соціально-екологічний, сільськогосподарські культури, поголів'я тварин, відтворення.

ANNOTATION

Zakharchenko O.V. Management of bioresources in the agricultural sector of economy: theory, methodology, practice. - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Economic Sciences in specialty 08.00.03 - Economics and Management of National Economy. - Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture, Odesa, 2020; Mykolaiv National Agrarian University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Mykolaiv, 2020.

The thesis is devoted to the substantiation of theoretical and methodological provisions and the development of methodological and scientific-applied recommendations for the management of biological resources in the agricultural sector of the economy.

In the thesis the theoretical foundations of bioresources management in the agricultural sector by identifying the conceptual and categorical apparatus and identifies the properties of the studied phenomenon of economic, socio-ecological nature are determined. The content of the management system is revealed, the functional and institutional components of which generate the quality, integration and synergy of the management process in relation to the biological resources of the agricultural sector. The relationship of bioresources with economic and social systems based on conjugation is highlighted.

It is proved that the content of the bioresources management system in the agricultural sector is formed as a result of the interaction of man and the environment during the production and economic activities. Bioresources act as phenomena and processes that give rise to scientifically applied problems, which are selected for knowledge as an object of study. In the real economy, bioresources are the object of management, which requires specially organized external influences to achieve certain goals.

The methodological bases of research of bioresources management in the agricultural sector are substantiated. The world experience of bioresources management in the agricultural sector for the formation of scientific tools to bring the industry to the level

of modern requirements is generalized. Methodological support for assessing the effectiveness of bioresources management in the agricultural sector has been developed.

It is determined that in the global evolution of bioresources management of the agricultural sector of Ukraine is a separate subject of research on a single and unique phenomenon of economic, social and environmental nature. Thus, the scientific and methodological achievements of agrarian economics on the effective transformation of the real sector of the economic complex serve both domestic agriculture and the global agricultural sector in terms of forming a functional management system of bioresources on a global scale. The dialectic of this process is that being general in relation to the greening of agri-food production, the management of biological resources of the agricultural sector of Ukraine is a single specific phenomenon in relation to the evolution of nature management of civilization as a whole. Because the agricultural sector of Ukraine's economy is characterized by a system of properties and features that belong only to the domestic economic, socio-environmental phenomenon, and which have specific qualitative and quantitative characteristics and differences from other similar phenomena.

Diagnosis of macro- and microeconomic conditions of bioresources management in the agricultural sector as an open economic-social-ecological system is carried out. The resource potential of bioresources management in the agricultural sector is analyzed. The economic and social effectiveness of bioresources management in the agricultural sector is assessed.

The development of diversity in the agricultural sector as a factor in increasing the socio-economic efficiency of biological resources of the agricultural sector is substantiated. The priorities of the state regulatory policy for the management of biological resources in the agricultural sector have been identified. Conceptual bases of revival of rural social and household sphere are developed.

The need to increase the socio-economic well-being of the rural population is substantiated. Recommendations for improving the effectiveness of bioresources management in the context of Ukraine's integration into the world economic space have been developed. Scientific and applied approaches to innovation and investment management of ecological development of biological resources of the agricultural sector are proposed.

Keywords: management, bioresources, nature management, agricultural sector, efficiency, economic-social-ecological, agricultural crops, livestock, reproduction.